

A TÁRSADALMI TULAJDON ELLENTMONDÁSOSÁGAI

Fordításunk a *Szocializmus* c. folyóirat ez évi 4. számában megjelent szöveg alapján készült, amely Edvard Kardeljnek a *Teória i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji* c. könyvében ugyanilyen címen megjelent értekezéséből a II., III. és VI. fejezetet tartalmazza. (Radnička štampa, Belgrád 1972, 1159 old.; a kiadvány 13–88. old. — A kiadó e tanulmányt 1972-ben külön füzetben is megjelentette.)

Felvetődik a kérdés: képes-e arra a bővített újratermelés jelenlegi rendszere, hogy kizárólag társadalmi tulajdonviszonyokat, illetve szocialista és öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyokat reprodukáljon? Gondolom, ezt nem könnyű állítani, és még nehezebb bizonyítani. Nem véletlen, hogy társadalmunkban a szociális különbségek és differenciálódás problémája ma úgyszólván a legfőbb vitatéma. Nem lényeges, hogy ez a vita reális-e mindig, vagy nem. Annyi azonban bizonyos, hogy kifejezője egyfajta állapotnak és történések társadalmunkban. Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek épp azt aényt igazolják, hogy jelenlegi állapotában a társadalmi újratermelés nem csupán társadalmi tulajdonviszonyokat, nem kizárólag szocialista és öngazgatási viszonyokat „hoz világra”, hanem megengedi — mindenekelőtt a gazdasági viszonyokat szabályozó rendszer következetlenségei és kiépíttelensége miatt a társadalmi újratermelésben, a társadalmi munka termékeinek elosztásában, valamint a munka és a társadalmi tőke integrációjában —, hogy különböző formákban a régi rendszerbeli, a burzsoá és az állam-tulajdonjogi viszonyok elemei is reprodukálódnak. Ezeket a rendszereket, természetesen, elvileg már túlhaladottaknak tekintjük. Társadalmunk termelőerőinek elért színvonalán azonban még mindig „kitermelődnek” az objektív feltételei annak, hogy az egyik és a másik rendszer is, vagy legalábbis azoknak erőteljes elemei tovább egzisztáljanak. Mindenki tudja, hogy a termelőerők jelenlegi fejlettségi fokán hazánkban neveléses lenne, mondjuk, a feudális tulajdonviszonyok restaurálására irányuló törekvések megjelenésének lehetőségéről beszélni. Nem alaptalan viszont például azt állítani, hogy a mi társadalmunkban, termelőerőink mai fejlettségi fokán fennáll a reális lehetősége annak, hogy akár a tőkés, akár az állam-tulajdonjogi viszonyok többékevésbé „normálisan” kifejezésre jussanak, legalábbis egyes területeken és meghatározott keretek között. Szocialista társadalmunknak ennél fogva számíthatnia kell azzal, hogy a régi tulajdonviszonyok még mindig kitaróan megjelennek mindenütt, ahol az öngazgatásos társult munka és a társadalmi rendszer ezzel szemben nem rendelkezik megfelelő védő mechanizmussal.

Persze, tudománytalan, a szocialista gyakorlat szempontjából pedig destruktív lenne, ha a dolgok állapotának ilyen bíráló értékeléséhez társadalmunkban valamiféle statikus doktrinérista pozícióról, azaz „fekete-fehér” alapon látnánk hozzá, nem nyújtva áttekintést arról, hogy milyen társadalmi-történelmi szerepük van ezeknek a viszonyoknak magában a szocialista fejlődés dialektikájában. Az államtulajdon-viszonyok nem a bürokrácia önkényes „találmánya”, mint ahogyan azt nem ritkán a mi publicisztikánk tárgyalja, hanem társadalmi-történelmi elkerülhetetlenség, meghatározott időben és társadalmi feltételek között pedig az egyetlen lehetséges döntő forradalmi lépés a szocializmus felé. A „decentralizált etatizmus” maradványainak megcsontosodottsága — ami a technokrata-igazgatás monopóliumának formájában és az állam politikai rendszerével való összenövötttségében jut kifejezésre — szintűgy nem csupán az ideológia vagy az emberi akarat következménye, hanem a termelőerők fejlettségének kifejezője is, és következménye azoknak a társadalmi-

történelmi feltételeknek, melyek között az adott időszakban egy fiatal szocialista társadalom fejlődik. Érthető viszont, hogy ahol az emberek — objektív szükségszerűségből, vagy az öntudatosság lemaradottsága miatt — nem képesek az objektív törvényszerűségek őseréjét tudatosan ellenőrzött folyamatokká egyesíteni, ott az őserők önnön objektív törvényeiket kényszerítik rá az emberekre. Nem arról van szó tehát, hogy meg kell-e, avagy nem kell megszüntetni az államtulajdon vagy a technokrata-igazgatás monopóliumát, illetve a csoporttulajdon minden elemét, ami csupán másodlagos kísérő tünete az efféle tulajdonviszonyoknak. Dekrétummal vagy az emberek megváltoztatásával az ilyesfajta viszonyokat nem lehet felszámolni. Sokkal inkább arról van szó, hogy a dolgozó emberek milyen utakon és eszközökkel, milyen társadalmi-gazdasági viszonyok között győzhetik le történelmileg azokat a tényezőket, amelyek a társadalmi tulajdont elidegenítik a munkától, s amelyeket maga a munka technostruktúrája kényszerít ránk a termelőerők mai fejlettségi fokán.

Valószínűleg ez az egyik fő forrása nálunk a társadalmi tulajdon formáira és jellegére vonatkozó meghatározott elméleti nézetkülönbségeknek is. Más szóval, a már említett ingadozások a társadalmi tulajdon elmélete tekintetében nem annyira abból származnak, hogy nálunk a társadalmi tulajdonnak különböző formái vannak, hanem sokkal inkább a társadalmi tulajdon formáinak továbbfejlesztése és e tulajdonformák mai meghatározása tekintetében észlelhetők nézeteltérések. Az okok egyike részint az, hogy társadalmi rendszerünkben egyes tulajdonformákat statikusan értékelünk. Az efajta értékelésben elvész a kapcsolat az egyik vagy másik tulajdonforma és az objektíve adott szükségletek, valamint a termelőerők fejlődésének szükségszerűségei és a társult munka öngazgatásos integrációja között. És ezek a szükségletek és szükségszerűségek elsősorban az emberek tudatában és gyakorlatában jutnak kifejezésre, függetlenül attól, hogy tetszik-e ez, vagy sem a teoretikusoknak, az ideológusoknak és a politikusoknak, sőt függetlenül attól is, hogy haladó-e vagy maradi az ilyen tudat és gyakorlat. A másik ok viszont az, és véleményem szerint ez a legfontosabb ok, hogy elméletileg és gyakorlati-politikai szempontból sem vagyunk azonos állásponton az utak és eszközök megválasztása tekintetében, amelyekkel történelmileg felszámolhatnánk a társadalmi tulajdon elidegenedését a munkától, amiről már korábban szó volt. Úgy vélem, hogy — a meghatározott objektív nehézségek mellett, amelyekkel egy viszonylag alacsony szintű gazdasági fejlettséggel, tudás- és tapasztalathánnyal küszködő országnak, mint amilyen a miénk, meg kell küzdenie — ez az egyik legfőbb előidézője a gyakori fennakadásoknak és ingadozásoknak a munkában társult dolgozó emberek közötti gazdasági és politikai viszonyok létrehozásában, tisztázásában és megerősítésében a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel való öngazgatásos rendelkezés alapján, de különösen a bővített újratermelés területén. Ezek a fennakadások és ingadozások elméletünkben és gyakorlatunkban ilyenkor kétszeres eszmei és politikai végletek forrásaivá válnak.

Az egyik oldalon olyan felfogások jelentkeznek, hogy minden igazgatási és társadalmi funkció a rendelkezésben, és minden autoritás az igazgatásban és a társadalmi tulajdon képező eszközök mozgásának irányításában automatikusan egy „új osztály” kialakulásához, kizsákmányoláshoz, a dolgozó ember feletti hatalomhoz és más hasonlóhoz vezet. Jórészt ilyen felfogásokon alapszik az igazgatási funkciók hordozói felé irányuló bírálata, ami valójában az ultrabaloldaliség és az anarchizmus alapján áll, és ezért majdcsaknem osztály-ellenségé kiáltja ki ezeknek hordozóit.

A másik oldalon viszont olyan felfogások keletkeznek, hogy a korszerű technika és technológia, illetve a tudományos-technikai forradalom olyan technostruktúrát kényszerít rá a munkára, amely nem engedi meg a munkások öngazgatását, illetve azt a „részvételt az igazgatásban” fokára csökkentti. Ezen a felfogáson alapszik az öngazgatás legtöbb bírálata a technokrata-bürokratikus és a kispolgári konzervatív pozíciókról. Ez a fajta bírálata nemcsak hogy védi az egyes meglevő viszonyokat — vagyis azokat a jelenségeket, hogy a társadalmi viszonyok bizonyos területein az igazgatási funkciók alapján csakugyan létrejönnek és fennmaradnak önállósult gazdasági és politikai hatalommal rendelkező központok, amelyek tovább reprodukálják a társadalmi tulajdon technokrata-monopolista formájú elidegenítését a munkástól — hanem olyan követeléseket kényszerítenek a társadalomra, hogy a társadalmi tulajdon ilyen formájú elidegenítése a munkástól döntő jellegűvé váljon a társadalmi-gazdasági viszonyok további alakulásában.

Valójában szinte neveléses lenne azt bizonygatni, hogy a termelőerők fejlődése csakugyan állandóan növeli, nem pedig csökkenti a társadalmi, gazdasági, technológiai és más igazgatási funkciók szakmai szervezeteinek szerepét és jelentőségét, még pedig nem csupán a technológia fejlesztése terén kifejtett munkájuk, hanem egész alkotó részvételük alapján a teljes társadalmi munkában. Érvényes ez a mi öngazgatásos szocialista társadalmunkban is. A társult munkának szüksége van tehetséges és magasan képzett „menedzserekre”, de olyanokra, akik nem csak a maguk szakmai-ügyviteli döntéseikben rendkívül önállóak,

hanem rendkívüli felelősséget éreznek a társult dolgozók iránt is. Mi több, azt is állítani lehetne, hogy ezek a funkciók a maguk szakmai felelősségük alapján még nem is jutottak kellőképpen kifejezésre társadalmunkban, még nem is eléggé önállóak, de ugyanakkor a társadalmi-gazdasági és a politikai viszonyok alakulásában túlzottan nagy szerepet tulajdonítunk nekik.

Az igazi probléma tehát nem e funkciók tényleges fennállásában rejlik, hiszen ezekre a társadalomnak műlhatatlanul szüksége van, hanem abban, hogy kiknek a kezében összpontosulnak ezek a funkciók, illetve, hogy milyen társadalmi erőknek és irányzatoknak a szolgálatában állnak. Ezt a problémát viszont, a mi társadalmunkról lévén szó, lényegében véve nem oldhatjuk meg az említett funkciókon levő emberek cseréjével — noha ez ma divatos szövege a karrieristáknak és a politikai spekulánsoknak — hanem csak úgy, ha ezek a funkciók többé nem lesznek a tőketulajdonos „ügyvezetői” vagy a „kollektív tulajdonos” monopolista képviselői, akik még mindig jelentős mértékben tekintélyes érdekvédői és igazgatói lennének a „közös tulajdonnak”.

Ezért a mi szocialista akciónk szempontjából nem annyira az a döntő kérdés, hogy — a maga különböző formáiban — gyakori-e vagy ritka a társadalmi tulajdon elidegenítése a munkától; hogy történelmileg feltételezett-e ez vagy sem; hogy többé vagy kevésbé veszélyezteti-e ez a szocializmust, az öngazgatást, valamint a munkásosztály és a dolgozó ember forradalmi harccal kivívott társadalmi helyzetét. Persze ez is fontos, mert egy meghatározott mennyiség új minőséggé léphet elő. Elsősorban mégis az a döntő, mégha ezek a jelenségek nem is túlságosan kifejezettek, hogy a társadalom szocialista erői tudatában legyenek osztálybeli és társadalmi-gazdasági lényegükkel, s hogy képesek legyenek — tekintet nélkül pillanatnyi méreteikre és gyakoriságukra — reális gazdasági és politikai eszközökkel szembeszegülni velük.

Ha ez így van, akkor kimondhatjuk, hogy forradalmunknak még nem értünk a „végére”, vagyis a maga forradalmi átalakulásában a mi társadalmunk olyan stádiumban van, amikor még nem lehet lemondani a meglévő helyzet forradalmi átalakításának eszközeiről és módszereiről. Igaz, nálunk ma eléggé általános a hangulat, amit a következőképpen lehetne kifejezni: a forradalom befejeződött, elkövetkezett az empirizmus és a pragmatizmus időszaka. Ez csupán egy nagy illúzió. Talán megokolt az állítás, hogy a mi gyakorlatunk túlságosan meg van terhelve ideológiával. De ezzel még nem mondtunk semmit. Fel kell tenni a kérdést, hogy miért van ez így. Úgy gondolom, hogy az okokat éppen a jelenlegi helyzetnek azokban a jellegzetességeiben kell keresnünk, amelyekről korábban szoltam: a társadalmi újratermelés rendszerében és a társult munka jövedelmének elosztásában. Mert ilyen feltételek között éppen az eszmei és a politikai nyomás válik a szocializmus és az öngazgatás műlhatatlan „védelmi mechanizmusává”, amiről már szó volt. Amikor pedig azt mondom, hogy forradalmunknak még nem értünk a „végére”, ezzel elsősorban azt kívánom hangsúlyozni, hogy a végrehajtott decentralizációval még nem fejeződött be az integráció folyamata a társadalmi tőke és a társult munka között. Nem következett ez be főképp a társadalmi tőke igazgatásának azokban a formáiban, amelyek a munkások elidegenítésének forrásait képezik önnön élő és holt munkájuk összesített eredményeitől. Amíg ennek a rendszernek a hordozója korábban a központosított államapparátus volt, ezt a szerepet most a számos autonóm igazgatási központ vette át. Ez mindenesetre serkenti az alkotó gazdasági kezdeményezést, és elősegíti az öngazgatásnak és a társult munka öngazgatásos integrációjának szabadabb érvényesülését. De a társadalmi-gazdasági viszonyok ezzel még nem változnak meg automatikusan.

Nem állíthatjuk ugyanis, hogy az emberek között döntően megváltoztak a társadalmi-gazdasági viszonyok az öngazgatás alapján, ha a társadalmi tőke igazgatását az államapparátusról átruháztuk a bankok apparátusára, a nagy vállalatok vezérigazgatóságára és a társadalmi tőke cirkulációjának más hasonló hordozóira. Ezzel lényegében nem változott a munkás és az ő társadalmiasított, de egyúttal elidegenített munkatöbblete közötti viszony. Márpedig ilyen viszonyok között elkerülhetetlenül újratermelődnék azok az irányzatok is, hogy a társadalmiasított holt munkát, ami a társadalmi tőke gazdasági funkcióját tölti be, központosítsák és önálló gazdasági és politikai erővé fejlesszék. Ez az erő a technokratikus-igazgatás monopóliumának formájában fejeződne ki, ami nem létezhet önállóan, hanem csak szervesen összefonódva a politikai rendszerrel és az államapparátussal, vagy rájuk támaszkodva; így tehát valójában csak az államtulajdon-viszonyokat termelhetné újra.

Mindenképpen alaptalan lenne az állítás, hogy társadalmunkban uralkodók az ilyesféle irányzatok. Erejüket és jelentőségüket azonban nem lenne szabad lebecsülnünk. Mert ha nem is uralkodóak, mindenesetre elemi erővel reprodukálódnak a meglévő társadalmi-gazdasági viszonyokból, melyekről előbb már szó volt, azáltal is, hogy egészen konkrét és jelentős anyagi érdekeket valósítanak meg ilyen viszonyok között. Ezeknek az érdekeknek a hordozói viszont, okkal vagy ok nélkül, veszélyeztetve érzik magukat e viszonyok eset-

leges megváltoztatása esetén, és konzervatív tényezővé válnak, amelyek ellenállnak a haladásnak. Mindez azután meghatározott módon kifejezésre jut a munkások tudatában és magatartásában is. Ha a társadalom nem szívesebben az ilyen irányzatokkal, mindennek előtt az öngazgatásos társult munka gazdasági viszonyrendszerének erőteljesebb és gyorsabb kiépítése által, ezek az irányzatok az öngazgatás és az öngazgatásos integrációk fejlődésének nem csak veszélyes kerékkötőivé válnának, hanem az etatizmus és az antiszocialista irányzatok mind terjedősebb újratermelésének forrásai lehetnek.

Eközben elsősorban a következő jelenségekre gondolok: a munkatöbblet adminisztratív úton való elidegenítése a gazdálkodási és más egységektől a munkaszervezeteken belül a belső bürokratikus centralizmus segítségével; a munkatöbblet eltulajdonítása a piacon az extranyereség és hasonló formájában, és annak átömlesztése egyes kollektívák személyi jövedelmébe; önálló „kereskedelmi tőke” létrehozása a bel- és külkereskedelemben, amely szervezetileg nem kapcsolódik sem a termeléshez, sem a maga kereskedelmi tevékenységéhez, sem a szervezett integrációkhoz, amely tehát ily módon a termelőtől elidegenített munkatöbblet formáját ölti magára, s valamiféle „vándortőkévé” válik; a munkatöbblet központosítása a bankokban és biztosító intézetekben, de nem az integrált társult munka funkciója képében, hanem önálló pénzügyi erővé átalakulva, amely az akkumulációnak a termeléstől való elidegenítésére törekszik; az eszközök kényszerű elidegenítése költségvetés útján a különféle társadalmi tevékenységek pénzelése céljából, ahelyett, hogy a termelés és a kérdéses társadalmi tevékenységek között közvetlen gazdasági viszonyok jönnének létre; a monopolisztikus irányzatok a nagy gazdasági rendszerekben stb.

Így történik, hogy nálunk még mindig úgyszólván egymásba folynak a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök igazgatásának két különböző rendszerbe tartozó elemei. Egyik részük a közvetlen termelésben dominál, ahol a munkásnak elvileg már megvan a lehetősége a gazdasági és politikai ellenőrzésre, és az alkotó részvételre a termelési eszközök, sőt részint a társadalmi akkumuláció igazgatásának rendszerében is. Másik részük a társadalmi tőkével való rendelkezés területén dominál, amelynek pedig legnagyobb részt a bővített újratermelést kell szolgálnia. Ezen a területen a bővített újratermelés tényleges hordozója, azaz a munkás a maga élő munkájával, és az ő munkaszervezete még mindig nem gyakorol döntő hatást az igazgatásra, de még kevésbé vesz részt, vagy igen korlátozottan vehet részt annak a jövedelemnek az elosztásában, ami a társadalmi tőke igazgatásának azon a területén realizálódik. Ezért is fordul elő olyan gyakran, hogy nálunk nincs is igazi érdeklődés a társadalmi tőke ilyen igazgatása, sem a munka integrációja és a jövedelem társítása iránt. Ez az állapot válik azután a technokratikus-igazgatás monopóliuma jelenségének és annak fő forrásává, hogy a munka és a munkás elidegenedik a társadalmi tőkétől.

Ez csupán eggyel több bizonyítéka annak, hogy az effajta folyamatokat nem lehet átengedni a spontánul kialakult erőviszonyoknak, amelyek az öngazgatás és a vele ellentétes gazdasági és politikai nyomás között jelentkeznek a társadalmi élet egyes területein kiütőző ellentétes érdekek konfliktusaiból. Társadalmunk forradalmi átalakulásának jelenlegi szakaszában az erőviszonyoknak ez a spontán fejlődése magában hordozza a szociális és osztályjellegű differenciálódás rejtett forrásait, illetve az államtulajdon, a csoporttulajdon vagy a magántulajdon érvényesítő viszonyok restaurálásának irányzatait. Szemmel látható, hogy e folyamatok irányításában továbbra is múlhatatlanul szükség van a szervezett munkásosztály és a vezető szocialista erők, elsősorban a Kommunista Szövetség tudatos és tevékeny közreműködésére.

Szocialista társadalmunk haladó erői nem csupán azért léptek az öngazgatás forradalmi útjára, mert ez vezet a demokratikus viszonyok fejlődéséhez a szocializmusban, hanem mindenekelőtt azért, mert az öngazgatás megnyitja a társadalmi tulajdonviszonyok szabadabb fejlődésének útját, vagyis mert az öngazgatás tartalmazza a leghatásosabb védelmi mechanizmust a társadalmi tulajdon képező termelési és újratermelési eszközöknek a munkásoktól és az ő munkájuktól való elidegenítése ellen. Ez nem azt jelenti, hogy az öngazgatás önmagától megszűnteti és megakadályozza az ilyen jelenségeket és irányzatokat. Végül is minden mindig az emberek azok, akik döntenek. Ezért automatizmusról ezekben a viszonyokban nem lehet szó. De, függetlenül ettől, az öngazgatás feltételei között a dolgozó embernek döntően nagyobb az ereje, a lehetősége és az ösztönzése, hogy létrehozza, vagy legalábbis többé-kevésbé erőteljes hatása alatt hozzák létre hozza azokat a feltételeket, amelyek között a társadalmi tulajdonnak és a társadalmi újratermelésnek szubjektumává válhat, ami végül is soron lényege annak a folyamatnak, amit a munka és dolgozó ember felszabadításának nevezünk.

Tény az, hogy a szocializmus fejlődésének első történelmi szakaszában a társadalmi tulajdon és a rá épülő elosztás mindenekelőtt a munka alapján, és csak kisebb mértékben az emberek szükségletei szerinti közös társadalmi fogyasztáshoz mérten, olyan szükség-szerűség, amit a jelenkori emberiség viszonylagos termelőerőinek elért fejlettségi foka kényszerít ránk.

Ha a dolgozó — akár fizikai, akár értelmiségi — nem lenne tudatában annak, hogy csak a saját munkája által jogosult a társadalmi termelőeszközök használatára, és hogy — megnevesítve azokat az eszközöket, illetve a társadalmi tőkét — annak a feltételeit is létrehozza, hogy munkája termelékenyebb, a társadalmi termékből való részesedése a maga személyes, munka-, élet-, kulturális és alkotó szükségleteire pedig nagyobb legyen, akkor ő maga sem lehetne szabad, önálló ember és alkotó, hiányozna belőle a kellő érdekelttség, a kellő kezdeményező erő, a kellő felelősség a termelés és a társadalmi újratermelés iránt. Márpedig a munka termelékenysége és a társadalomnak a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökön alapuló gazdasági hatékonysága egyelőre, és a jövőben is még sokáig, elsősorban ennek a tudatosságnak az erején és szerepén múlik.

Ez csak azt igazolja, hogy a társadalmi tulajdon nem önmagának a célja, és nem a szociális reformátorok eszméi konstrukciója, hanem a történelem fegyvere a termelőerők fejlődésében. Épp ilyen szerepében válhat egyidejűleg eszközzé és történelmi úttá a gazdasági szükségesség és a külső kényszer által kiváltott elidegenedés túlhaladásában, ami eddig éket vert a munka feltételei, eszközei és eredményei, valamint a dolgozó és alkotó ember közé. Ez az oka annak, hogy a szocializmus fejlődését a mai világban rendkívül összetett, de mégis egységes folyamatnak kell tekintenünk, függetlenül a formák, az utak és a hatékonyság különbözőségeitől.

Ezért tarthatatlan elméletileg a társadalmi tulajdonnak mint valami statikus alakzatnak vagy dogmának a magyarázása. A társadalmi gyakorlatban az efféle kiinduló pont még a stagnációnak is a tényezőjévé válhat a szocialista társadalom fejlődésében. A társadalmi tulajdon valójában a társadalmi-gazdasági, politikai és jogi viszonyoknak a komplexuma, melyek között az emberek az együttes, illetve társult munka alapját képező közös termelőeszközök révén kapcsolódnak társult munkába, mégpedig egyenlő jogok alapján, és azonos felelősséggel az eszközökkel való rendelkezésben, valamint a termékek, illetve a saját munkájuk által megvalósított jövedelem kisajátításában. A társadalomnak, természetesen, jogilag ezeket a viszonyokat is megfelelően rendszabályoznia kell, de nem a kollektív tulajdonos monopolista „ügyvezetőjének” „trónraültetése” formájában, hanem a kölcsönös függőség meghatározásával és szabályozásával, a felelősség tisztázásával, hogy milyen módon rendelkezhetnek a dolgozó emberek közvetlenül és együttesen a közös, illetve társadalmi tulajdont képező eszközökkel.

Más szóval, történelmileg abban van a társadalmi tulajdon értelme, hogy vele legyőzhetővé válik a munka elidegenedése a társadalmi tőkéttől, vagyis annak kell elvezetnie a munka és a társadalmi tőke integrációjához. Ilyen integráció nem valósulhatott meg a tőke feletti kisajátított monopóliumok egyetlen formájában sem, mert azok a kapitalista világban lehetővé teszik a jogok megvásárlását mások munkatöbbletének kisajátítására, a szocializmusban pedig e monopólium átmeneti maradványaként megjelenik az állami tulajdonjog a társadalmi tőkére, s a munkát és a munkást ennek a jognak rendelik alá. *Ilyen integráció csak úgy valósulhat meg, ha a munkások közvetlen ellenőrzést gyakorolhatnak saját munkájuk anyagi feltételei felett, vagyis ha társadalmi-gazdasági egység jön létre az élő és a holt munka között, ami a termelőeszközökben és általában a társadalmi tőkében ölt tárgyas formát.* Habár a termelőeszközök közösek, azok mégis objektív feltételtelételnek minden egyes dolgozó munkájának, és minden munkás egyéni jogának forrását jelentik ezekre az eszközökre. Ez az integráció egyúttal megköveteli a társadalmi munka integrációját is, továbbá a munkások gazdasági és szociális szolidaritását, kölcsönös gazdasági és politikai felelősségét is, de ezzel nem szakítja meg a munkás közvetlen gazdasági, azaz igazgatási kapcsolatát önmaga holt munkájával, mint az élő munka legfontosabb objektív előfeltételével. A szocialista termelési viszonyok ilyen fejlődése kényszeríti ki a társadalmi tulajdonformákat, s ez alkotja azoknak lényegét a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti feltételek között. Ez ad társadalmi-történelmi értelmet azoknak a vitáknak is, amelyeket mi mostanában a holt munka társadalmi helyzetéről folytatunk.

A társadalmi tulajdonviszonyokat magyarázó egyes mai marxista közgazdászok és szociológusok „Achilles-sarka” abban rejlik, hogy a termelőeszközökre — vagyis a társadalmiasított „tárgyasult” vagy „holt” munkára, ami a bővített újratermelést szolgálja — úgy tekintenek, mint önmagában álló társadalmi tőkére, amely elkülönült az egyes munkások vagy munkaközösségek munkájától. Nem értik meg, hogy a társadalmi tulajdon egyidejűleg olyan formája a munkás „egyéni tulajdonának”, ami nélkül sem ő, sem a munkája nem lehet szabad. A társadalmi tőke gazdasági funkciójának szempontjából, igaz, ez a szemlélet érthető, sőt szükséges is, hiszen ebben a társadalmi tőkében jut kifejezésre a társadalom gazdasági ereje, és ezáltal ebben a kategóriában egyesül a munkások egyéni gazdasági érdeke az ő kollektív gazdasági érdekükkel. Ha azonban a társadalmi tulajdonviszonyoknak ezt a problémáját a munka társadalmi jellegének és a társult munkában egyesült emberek társadalmi-gazdasági viszonyainak prizmáján át vizsgáljuk, akkor az ilyen szemlélet komoly tévedésbe

sodorhat bennünket — arra következtethetünk, hogy a munkásnak csak az lehet a „sajátja”, amit mint részesedést kap a munkaszervezet jövedelméből, de nem az „övé”, illetve „másé”, azaz a „társadalomé” mindaz, amit az ő munkájából elkülönítenek a társadalmisított akkumuláció formájában. Ilyen módon a munkást voltaképpen lealacsonyítjuk az állam bérmunkásává s az állam lesz az, amely az ő munkaerejének árát meghatározza. Ez az akkumuláció azonban csupán egyik része a társadalmi munka termékének, s csak célja tekintetében különbözik a társadalmi munka termékének másik részétől, vagyis csak annyiban különbözik attól, hogy ez a munka objektív feltételeinek bővítését és előrehaladását szolgálja minden egyes munkás és a teljes társadalmi munka szempontjából. Ha ez így van, akkor az ilyen akkumulációval való rendelkezést, illetve a társadalmi tőke gazdasági funkcióját szemmel láthatólag nem lehet elválasztani, elidegeníteni az egyedi munkától, vagyis az akkumulációt elvileg nem lehet elkülöníteni attól a jövedelemtől, amelyet a társult munka alapszervezete igazgat, és amelyben minden munkás, a többiekkel egyenjogúan, a maga személyes munkája alapján részt vesz az igazgatásban, mint ahogyan a munkás munkáját és a társult munka alapszervezetében megvalósított jövedelmet, ahol ő dolgozik és dönt a jövedelemről, sem lehet elválasztani a teljes társadalmi munka és társadalmi jövedelem társult termelőinek együttes igazgatásától.

A dolgozó emberek ilyen viszonyának, vagyis az ő szabadságuk és az ő kölcsönös függőségük viszonyának társadalmi meghatározása és biztosítása a szocialista társadalom és termelőerőinek fejlődése szempontjából annyira elementáris és döntő jelentőségű, mint amennyire „szent jog” a magántulajdon, és mint amennyire sérthetetlenek a magántulajdonviszonyok a burzsoá társadalomban élő emberek számára.

De épp e viszonyok meghatározása, és az öngazgatásos társult munka egységes rendszerébe való beépítésük valóság meg nálunk igen lassan. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ma éppen a belső gyengeségek és a jövedelmi viszonyok rendszerének befejezetlensége gyöngíti és veszélyezteti mindennél jobban szocialista öngazgatású társadalmunkat. Pontosan e gyöngeségek miatt mi ma számottevően lemaradunk az öngazgatásos társult munka belső gazdasági és politikai viszonyainak fejlesztésében és kialakításában, valamint az öngazgatás szervezett mechanizmusának kiépítésében a társadalmi újratermelés minden szintjén. Lemaradunk azon a téren is, hogy összehangoljuk az öngazgatási viszonyokat és intézményeket a termelőerők és általában a társadalom fejlődésének időszerű követelményeivel a mai tudományos-műszaki haladás feltételei között, és az ebből eredő gazdasági és szociális következmények tudatában. Ilyen helyzetben, a problémák és az utak hosszútávú eszmei és tudományos vizsgálata helyett, ami az öngazgatás alapján megoldásukhoz vezetethetne, gyakran túlsúlyba kerül a technokratikus praktícizmus és a pragmatizmus, amelyek akkor is azok maradnak, ha önmagukat tudománnyá kiáltják ki, és amelyek szerint — gorombán szólva — a munkásokat meg kell fosztani, a gazdálkodás állítólagos hatékonysága érdekében, legalapvetőbb öngazgatási jogaiktól is. Az effajta pragmatizmus a maradi eszmék erősödéséhez, a bürokrata gyakorlathoz, a menedzser-technokratikus etatizmus terjedéséhez és a magántulajdon-mentalitás fennmaradásához nyújt kedvező alapot. Minden ilyen jelenség és nyomás ellenhatásaként, a másik oldalon, felüti fejét a munkások egyes csoportjainak vagy közösségeinek ösztönös közvetlen akciója, ami néha társadalmi-történelmi szempontból megokolt és haladó jellegű, néha viszont a maradi társadalmi tudat jegyeit viseli magán. Ennélfogva a társadalmi élet egyes területein a nem-öngazgatásos viszonyok maradványainak felszámolása, a munka és az ügyvitel nem kielégítő hatékonyságának jelensége, a nem kielégítő felelősségérzet, a dolgozó emberek nem kielégítő szociális biztonsága, és néhány más hasonló probléma szintén égetően fontos. Mindez oda vezet, hogy a problémák kétsédtelmes megoldása, amikor azokat már ma meg lehetne oldani — hosszabb távon és jobban kielégelmis társadalmunk ellentmondásait, mint amennyire történelmileg elkerülhetetlen lenne.

Ha e jelenségek okai iránt érdeklődünk, megállapíthatjuk, hogy semmiképpen sem csupán a tapasztalat és a tudás hiányával magyarázhatunk mindent. Ezt az állapotot nem magyarázhatjuk az eszmei ingadozással és elméleti gondolataink egyik részének eklektícizmusával sem, amelyre többnyire nagyobb hatást gyakorolnak a korszerű etatizmus, a kapitalizmus és a technokratizmus eszméi, mint saját szocialista forradalmunk öngazgatási folyamatai. Ilyesmik, mindenesetre, vannak. Ennek az állapotnak az igazi okai mégis inkább azokban az eszmei, gazdasági és politikai ellenállásokban rejlenek, amelyek magából a társadalom mai struktúrájából merülnek fel. Ez csak azt bizonyítja, hogy a munkások, illetve a munkásöngazgatás győzelme az etatizmus és a technokratizmus felett nem következhet be automatikusan — a dolgok folyamatát átengedve kizárólagosan az „öngazgatás szabadságának”, vagy a „tömegek közvetlen akciójának”, vagyis az erőviszonyok ösztönös harcának a társult munka és a társadalom minden egyes sejtjében. Márpedig épp ezt olvashatjuk néha a „spontánitás” és az „antiinstitucionalizmus” anarchista, pontosabban szólva absztraktiliberális beállítottságú elmélet híveinek tézisei között.

Igaz az, hogy a munkásnak a termelésben és a munkában elfoglalt öngazgatási szerepével a társadalmi tulajdon újratermelődéskének alapvető és döntő tényezőjévé és hordozójává kell válnia. De épp ennyire igaz az is, hogy a mai feltételek között az öngazgatás által szervezett munkás nem juthatna ilyen társadalmi-gazdasági helyzetbe és szerephez, ha nem támaszkodhatna a munkásosztály szervezett, mondhatnám úgy is, intézményesített erejére, azaz a társadalmi munkában társult dolgozó emberek hatóképességére.

A magános munkásnak vagy a szerveztelen munkásoknak nem lehet elegendő politikai és gazdasági erejük ahhoz, hogy szembeszegüljenek a bürokrata és technokrata monopólium őszerejű nyomásával, amikor az a társult munka és az állam tekintélyével lép fel ellene. Ilyen ereje csak a szervezett munkásosztálynak lehet. Erre a szervezethez pedig csak magában a társult munkában tehet szert a kölcsönös gazdasági viszonyok, vagyis a jogok és kötelezettségek, illetve a felelősség szilárd rendszerének közvetítésével. Ezek szerint a munkásosztálynak, mint államnak, mint politikai hatalomnak szervezettnek kell lennie. Szervezettnek kell lennie mint társadalmi-politikai tényezőnek is olyan szervezetek által, mint amilyen a Kommunisták Szövetsége, a szakszervezetek, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége stb.

Az emberek mindig meghatározott társadalmi intézményekben, illetve társadalmi-gazdasági alakzatokban éltek. Az egész történelem nem más, mint az intézmények egymást felváltó folyamata, melynek során egyes intézmények, amelyek meghatározott társadalmi-gazdasági alakzatokra jellemzőek, akkor tűnnek le — együttesen ezekkel az alakzatokkal — amikor már kimerítették szerepüket a termelőerők és az emberek közötti termelési viszonyok fejlődésében. Az „intézményesítésnek általában” ellene lenni nem más, mint ellenezni a meglévő termelési viszonyok konkrét intézményeit. Ezért az ilyen álláspont objektíve forradalmi lehet, de lehet a végsőig reakciós is — a meghatározott társadalmi rend társadalmi-történelmi jellegétől és intézményeitől függően, amelyek ellen az „anti-institutionalisták” fellépnek.

A szocialista forradalom és az öngazgatás is rombolja az intézményeket, de nem azért, hogy nélkülük éljünk, hanem azért, hogy új intézményeket létesítsünk, olyanokat, amelyek megfelelnek a forradalom és az öngazgatás társadalmi-történelmi szerepének. Mert a munkásosztály forradalmi győzelme után csak egy választás marad: vagy — mint Marx mondotta — „megszervezni” az államot, s tovább mint osztály és mint állam hatni, vagy elveszteni a hatalmat és a forradalmat is.

Éppen ezért az öngazgatásos szocialista társadalom új viszonyainak kialakítása nem lehet csupán a dolgozó emberek ösztönszerű reakciójának ügye, hanem a társadalom szocialista erőinek tudatos és szervezett eszmei és politikai akciójává kell válnia, amelyet a munkásosztály forradalmi élgárdája irányít. Ennek az akciónak a tömegek törekvésére és harcára kell támaszkodnia, s célul a társadalmi élet és a társult munka új formáinak alkotó kiépítését kell kitűznie, amit a tömegeket szolgáló tudomány és szaktudás segítségével lehet elérni. Enélkül a „tömegek közvetlen akciója”, vagyis a tömegek ösztönös megmozdulása csak vereséggel végződhet, avagy szociáldemokrata ízű empirikus és pragmatikus akcióvá süllyedhet. Éppen mert, a maga voluntarisztikus álláspontjaival, az „ultrabaloldali” önmagát fokozta le szinte kizárólagosan az artikulálatlan nyomás fegyverére, s ezzel vereségre ítélte önmagát, a munkásmozgalom történetében ez soha nem lehetett, és ma sem lehet vezető, sőt még csak számottevőbb ereje sem a forradalmi munkásmozgalomnak. Mi több, még csak úgy sem érvényesülhet, mint az empirikus és pragmatikus szociáldemokráciának az antitézise, hogyan érvényesülhetne hát a forradalmi munkásmozgalomban, amely a tudományos szocializmusra támaszkodik.

Minderről azért szólok, mert a reformok, melyekhez eddig folyamodtunk, nem csak azért váltak a forradalom hatóeszközeivé, amit leromboltak, hanem sokkal inkább azért, amit fölépítettek. A forradalomnak képesnek kell lennie arra, hogy áthidalja az ellentmondásokat, mert különben maga is beléjük fullad. Ezért sem a pragmatizmus, sem az empirizmus, sem az ultrabaloldali „permanens forradalom” nem válhat vezérlő eszméjévé a mi szocialista társadalmunknak, amely a maga öngazgatási forradalmának a megvívásáért harcol. A mi forradalmunk dinamizmusa elsősorban azért aratott győzelmeket és ért el eredményeket, mert nem szubjektivistá dogmákra vagy a gyakorlat mezítelen pragmatizmusára és empirizmusára támaszkodott, hanem a tudatos alkotó szocialista forradalmi akcióra, amely előrelépést jelentett a munkásosztály mai és hosszútávú történelmi érdekeinek megvalósításában, és amely saját céljainak és feladatainak igaz voltát szüntelenül a gyakorlatban mérte le és helyesbítette. Válságba pedig mindig akkor kerülünk, amikor ez az akció elmaradt, illetve amikor fulladozni kezdett a gáncsoskodó verbalizmus meddő bőségében, amely csak magyarázta a dolgokat, de sohasem volt képes arra, hogy bárminemű reális távlatot adjon a szocialista társadalom további előrehaladásához. Társadalmunkban

a szocialista erők vezető szerepének realitása elsősorban attól függ, hogy képesek-e igaz feleletet és igazi intézményes megoldásokat nyújtani, olyanokat, amelyek megfelelnek a termelőerők objektív fejlődési szükségleteinek, valamint a szocialista és öngazgatásos termelési viszonyok újratermelődéseinak, a dolgozó és alkotó ember anyagi és társadalmi szabadságának egyre magasabb szintjén. És épp ebből fakadnak a mi öngazgatási rendszerünk továbbfejlesztésének reális problémái.

A MUNKA ÉS A TÁRSADALMI TŐKE INTEGRÁCIÓJA A MUNKÁSOK ELLENŐRZÉSE ALATT

Az öngazgatásos társult munka társadalmi tulajdonviszonyai nem fejezhetők ki klasszikus tulajdonjogi képletekkel, hanem csak a gazdasági és politikai viszonyok, azaz a társult munkában egyesült dolgozó emberek jogainak, kölcsönös kötelezettségeinek és felelőségének lényegbe vágó új rendszerével. A társadalmi tulajdonban levő termelőeszköz minden munkást megillet, aki dolgozik, mert mint munkásnak és alkotónak ez a legfontosabb objektív előfeltétele, hogy dolgozhasson és hogy szabad legyen. Ezekkel az eszközökkel szemben azonban senki sem támaszthat valamiféle magántulajdon-jogot. A társadalmi tulajdont képező eszköz egyidejűleg a munkás egyéni munkájának eszköze a teljes társadalmi munka keretében, s eszköze annak is, hogy megszerezze saját személyi jövedelmét. Ilyen minőségében a társadalmi tulajdon egyúttal az összes munkások közös, osztálytulajdona is, és egyéni tulajdonformája mindenkinek, aki dolgozik. Ezért a társadalmi tulajdonviszonyok többé nem a „tulajdonos” és a „nem-tulajdonos” kölcsönös viszonyát jelentik — gyakorlatilag tehát nem a munkaerő vevőjének és eladójának, illetve az államnak és a munkásnak a viszonyát jelentik — hanem azoknak a munkásoknak a kölcsönös kapcsolatát szabályozzák, akik *együttesen* rendelkeznek a termelőeszközökkel, de *egyéni*leg sajátítják ki önnön munkájuk gyümölcsét. Azoknak az embereknek a kölcsönös viszonyáról van itt tehát szó, akik kollektíven és az öngazgatás útján állítják a *közös termelőeszközöket* a társult munkában tevékenykedő dolgozók *egyéni alkotóerejének és rátermettségének* szolgálatába, hogy a társult munkában mennél nagyobb közös és egyéni eredményeket érjenek el.

A társadalmi tulajdonnak éppen ezt az ellentmondásos jellegét kell kifejezésre juttatni az öngazgatásos társult munka termelési és gazdasági viszonyainak rendszerében, és épp így a politikai rendszerben, a jogi szabályrendeletekben is, melyeknek biztosítaniuk kell ezt a rendszert. Ennek az ellentmondásnak mindenfajta tagadása elkerülhetetlenül ellentéteket szül a munka és az önállósult társadalmi tőke között.

Az 1971. évi alkotmányfüggelék komoly lépést jelentenek a szocialista és öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésében. Társadalmunk azokban határozta meg az alapelveket és a kötelező kiindulási pontot a további gyakorlati társadalmi akcióhoz — mind a gazdasági és politikai rendszer kiépítésének területén az új alkotmányos és törvényes előírások révén, mind pedig az öngazgatásos szervezeteknek a kiépítésben betöltött szerepe tisztázása tekintetében, ami alatt az öngazgatási megállapodásokat és a társadalmi megbeszéléseket értem. Igaz, az 1971-es alkotmányfüggelék elsősorban még mindig elvi jellegűek, és csak a társadalmi gyakorlatban ölthetnek konkrét formát. Ilyen jellegük mellett is világosan rámutatnak azonban az útra és az eszközökre, melyek által fokozatosan túlhaladhatjuk a társadalmunkban meglévő ellentmondásokat, azokat az ellentmondásokat, amelyek a dolgozó embernek a társadalmi tulajdontól, vagyis a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközöktől való elidegenítésében jutnak kifejezésre.

Az 1971-es alkotmánymódosítás mindenekelőtt felszabadítja és meggyorsítja azt a folyamatot, amely valójában már a JSzSZK 1963-as Alkotmányának meghozatalával kezdetét vette, majd a gazdasági rendszer reformjával folytatódott 1965 után. Mindaddig azonban ez a folyamat valójában megmaradt a maga kezdeti formájában. Azt hiszem, nemigen túlozok, ha azt mondom, hogy az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyokban kiütözött problémák és negatív jelenségek jórészt annak az illúzióznak a következményei, hogy „az öngazgatók majd maguk megoldanak mindent”. Az öngazgatók „teljes önállóságáért és szabadságáért” a munkások nevében folyt a harc, de ebből a harcból valójában igen gyakran a technokratizmus került ki győztesen. Ha az államtulajdon rendszerében, a maga társadalmi helyzeténél fogva az állami bürokrácia kénytelen a társadalmi tőkével való rendelkezés monomopóliumára törekedni az államhatalom nevében, most ugyanebben a szerepben lép fel a technokratizmus a társadalmi tőkével szemben az igazgatási hatalom nevében az öngazgatás belül. Ezért érezhető ma technokratabürokratikus szubjektív ellenállás és erőteljes nyomás a gyakorlattal szemben. Valószínűleg épp ez az egyik legfőbb oka annak, hogy társadalmi-gazdasági rendszerünk jogi és szervezeti mechanizmusa, különösen a bővített újratermelésben, eddig lassan változott.

A szocializmus mindennapi gyakorlata — nem csak nálunk, hanem más országokban is — azt mutatja, hogy a társadalmi tőke központosításának különböző szintjein a vele való rendelkezés és igazgatás nagyon gyakran olyan módon valósul meg, ami a munkások számára a legegyszerűbb demokratikus ellenőrzést sem teszi lehetővé a társadalmi eszközökkel való rendelkezésben, tehát szóba sem jöhet felhasználásuk következetes alárendelése a munkások közvetlen érdekeinek. Jelentős mértékben vonatkozik ez a bővített újratermelés egész folyamatára is társadalmi rendszerünkben.

Éppen e viszonyok közötti ellentmondás, és pedig egyrészt a munkaszervezetekben bevezetett öngazgatás által létrejövő viszonyok, másrészt pedig a munkatöbblet elidegenítése alapján, a bővített újratermelésben és a társadalmi tőke forgalmazásában nagymértékben létrejövő viszonyok közötti ellentmondás válik erőteljes kerékkötőjévé a szocialista öngazgatás továbbfejlesztésének, sőt az egyenlőségnek is, s ezzel együtt a gazdasági rendszer megszilárdulásának. Elméletileg tekintve, ezeknek az ellentmondásoknak a tartóssága és elmélyítése újabb szociális differenciálódásnak, s ennek alapján politikai nézeteltéréseknek válhat forrásává, sőt részint már azzá is vált.

Magától értetődő, hogy a termelési eszközök koncentrációjára és a társadalmi tőke központosítására mindenképpen szükség van. A mai időkben ez szükségszerű feltétele a korszerű termelésnek és a termelőerők fejlődésének, vagyis a munka nagyobb termelékenységeért és a dolgozó emberek jobb életkörülményeiért folytatott harcnak. Ez egyúttal a társadalmi tervezés egyik döntő anyagi feltétele és tényezője is. A probléma tehát nem magából a termelőeszközök koncentrációjából és a társadalmi tőke központosításából ered, és nem magában a társult munka különböző szintjein folyó társadalmi tervezésben rejlik, hanem a módban, ahogyan ezek a folyamatok megvalósulnak, és abban, hogy miképpen hatnak ezek a folyamatok a szocialista társadalom termelési és társadalmi-gazdasági viszonyainak jellegére.

A mi szocialista társadalmunk számára csupán két lehetőség van az öngazgatás és a társadalmi tőke technokrata-monopolista elemeket tartalmazó koncentrációja közötti ellentmondások kiküszöbölésére. Az első csak látszólagos és ideiglenes, s abból áll, hogy vissza kellene térni a társadalmi tőke államtulajdon jellegű központosítására a szövetség és a köztársaságok közreműködésével, ami csupán az erőteljes állami kényszerre támaszkodhatna. Ebbe az irányba igyekszik taszítani bennünket a technokratizmus, a bürokratizmus és az etatista centralizmus ideológiája és gyakorlata. A másik lehetőséget az a határozott irányvétel jelenti, amely a bővített újratermelés területén olyan gazdasági viszonyok létrehozására törekszik, hogy hiánytalanul megvalósulhasson a munka és a társadalmi tőke integrációja a munkások ellenőrzése alatt. Más szóval, kitartóbban és következetesebben kell folytatni a bővített újratermelés rendszerének reformját, amelynek célja, hogy a termelési eszközök koncentrációját, valamint a társadalmi tőkével való rendelkezés és igazgatás minden szempontját alárendelje a társult munka alapegységeiben öngazgatásilag megszervezett munkások gazdasági és politikai ellenőrzésének, érdekeinek, szükségleteinek és kölcsönös kötelezettségeinek. Ez voltaképpen az igazi célja a mi társadalmi és gazdasági reformunknak, ami 1965-ben vette kezdetét.

Az 1971-es alkotmányfüggelék arra nyújtana lehetőséget és ösztönzést, hogy ezt a második folyamatot meggyorsítsuk. A bennük kifejezésre jutó legfőbb alapelv, ha egy kicsit leegyszerűsítjük és vázlatosan fogalmazzuk meg, így hangzik: ha a társult munka összjövödelméből kiválasztjuk a társadalmi fogyasztás alapjaiba szánt részt, valamint a különböző tartalék- és más hasonló társadalmi alapok részesedését — és ezeket a részeket szintén öngazgatási megállapodás útján, vagy az alkotmányos jogok és a társadalmi-politikai közösségek alkotmányos döntései alapján választjuk ki a társult munka egyes alapszervezeteinek összjövödelméből —, a fennmaradt jövedelemmel való rendelkezés és igazgatás joga kizárólag a társult munka alapszervezetében együtt dolgozó munkásokat illeti meg. A társult munkának ezekben az alapszervezeteiben a munkások, együttes érdekeiket szem előtt tartva, társítják munkájukat és jövedelmüket a munkaszervezetekben, az integrált gazdasági rendszerekben, a bankokban, a nagykereskedelemben, a külkereskedelemben stb., fenntartva gazdasági és politikai ellenőrzésük jogát a „saját” eszközeikkel való rendelkezésben, a társított eszközök összértékéhez való hozzájárulás arányában. Ez azt jelenti, hogy ezeket az eszközöket csak a társult munka alapszervezete dolgozóinak jóváhagyásával, illetve a társításról a társult munka szervezetével megkötött öngazgatási megállapodás rendelkezései szerint lehet felhasználni. A társult munka alapszervezetének a joga olyan mértékben terjed ki a közösen megvalósított jövedelemre, amilyen mértékben a maguk élő munkájával, és a saját munkájuk által őket megillető, a társadalmi újratermelést szolgáló eszközökkel való gazdálkodással hozzájárultak a jövedelem megvalósításához, vagyis amilyen mértékben önnön alkotó rátermettségükkel hozzájárultak a társult munka szervezetének sikeréhez. Érthető viszont, mivel az újratermelésnek ezek az eszközei nem csupán azoknak

a munkásoknak a „holt munkáját” tartalmazzák, akik a társult munkának ebben az alapszervezetében dolgoznak, hanem a társult munka más dolgozóinak „holt munkáját” is, ezek az eszközök nem képezhetik a munkások sem magán-, sem csoportos tulajdonát, hanem csak a társult munka minden dolgozójának társadalmi, azaz közös tulajdona lehetnek. Más szóval, a bővített újratermelésnek ezekkel az eszközeivel és a jövedelemmel, amelyre a velük való öngazgatói rendelkezés útján tesznek szert, a társult munka alapszervezetének dolgozói csak úgy rendelkezhetnek, mint a többi termelőeszközzel és jövedelemmel, amelyet ugyanezen eszközökkel valósítanak meg. Másrésztől azonban, a bővített újratermelés eszközeinek igazgatásával elért eredmények — akárcsak a többi termelőeszközzel megvalósított eredmények — szintén mércéjévé válnak a személyi jövedelmek munka szerinti elosztásának. Ily módon, voltaképpen, a munkás holt munkája közvetlenül összefonódik az élő munkával és közvetlenül hat a munkás életfeltételeire, ami megkönnyíti, hogy ezeknek a feltételeknek a hosszútávú tervezése ne csak formális öngazgatói joga legyen a munkásnak, hanem gazdasági lehetősége is egyben. Ámde ezt majd csak a későbbiekben vizsgáljuk meg konkrétabban.

Mindebből világosan következik, hogy a társult munka alapszervezete nem valamilyen zárt és elszigetelt, esetleg csak a piac által összekapcsolt intézménye a társult munkának. A társult munkában betöltött helyzete, minden joga és felelőssége a társult munka dolgozóinak általános helyzetével és jogaival van összefüggésben, és dolgozók kölcsönös gazdasági és más felelősségéből ered. Ezért a társult munka alapszervezete csak olyan értelemben kiindulási és záró szakasza az újratermelés öngazgatói folyamatának, hogy egyúttal kiindulási és befejezési pontját is jelenti a társult munka öngazgatói integrációjának. Érthető, hogy ebből a helyzetéből következik a társult munka alapszervezetének nemcsak minden joga, hanem minden gazdasági és más kötelezettsége és felelőssége is a társult munka minden egyéb formája és „szintje” iránt, ideértve a jövedelem társítását is, vagyis az akkumulációt.

Itt, természetesen, csak a legfőbb alapelvekről van szó, s ezekre kell építeni a konkrét rendszert az igazgatási és gazdasági jogokról, továbbá a munkaszervezeteknek, a társult munka alapszervezeteinek és általában a társult munka dolgozóinak kölcsönös felelősségéről és kötelezettségeiről, valamint gazdasági és másfajta szolidaritásuk formáiról. Nagyon valószínű, hogy ilyen rendszernek a jövőben is elő kell irányoznia ezeknek az elveknek bizonyos módosításait, lehetővé kell tennie meghatározott eltéréseket, amikor különleges társadalmi érdekekről, a munkások szolidaritásáról, az állam vagy a társadalmi terv regulatív szerepének szükségéről, s más hasonlókról van szó. Mindez mint alapelv a gazdasági viszonyok kiépítésének egész rendszerében mégis határozottan azt jelenti, hogy egyetlen „állami” vagy gazdasági szervezet sem rendelkezhet monopolista módon a „saját” tőkéjével, ha a társadalmi tőke központosításával vagy pénzügyi ügyvitellel van megbízva — bármennyire is „demokratizáltak” benne a viszonyok. Ennek a szervezetnek feltétlen gazdasági és politikai felelősséget kell vállalnia a társult munka minden alapszervezetének dolgozói iránt — akár önállóak azok, akár valamely integrált rendszer keretébe tartoznak — és rajtuk keresztül a társult munka alapszervezetének minden egyes munkása iránt, a szervezet ügyvezetése, illetve igazgatása alá tartozó társadalmi tőke tőlük származó részéért.

A gazdasági viszonyok ilyen rendszerének kiépítése azért is multhatatlanul szükséges, hogy megszilárduljon a munkás öngazgatói helyzete, s hogy hatékonyabbá váljon a gazdasági rendszer. A dolgozó embernek nem lehet politikai hatalma a társadalomban, ha nincs gazdasági hatalma a társadalmi tőke felett, a saját „munkatöbblete” felett. Ezt a hatalmat pedig nem szerezhetik meg másképpen, hanem csakis a gazdasági viszonyok, jogok és kötelezettségek alkotmányon és törvényeken alapuló szilárd gazdasági viszonyrendszerének segítségével, amely — meghatározott módosításokkal, amiket egy szocialista társadalomban a társadalmi viszonyok objektív természete megkövetel — szavatolni képes, hogy a munkás munkatöbbletének, illetve holt munkájának minden dinárja, ami bekerül a társadalmi tőke forgalmába, továbbra is az ő igazgatásának hatáskörében maradjon, bizonyos formában visszatérüljön hozzá, vagy hogy térítmény nélkül elköltődjön, de az ő ellenőrzése alatt.

A gazdasági viszonyoknak csak egy ilyen rendszere képes viszonylag szabad fejlődést biztosítani, amelyben a munkás mint a gazdaságirányítás vezető tényezője a maga folyamatos és hosszútávú érdekei alá tudja rendelni a munkát, a gazdaságot, a társadalmi újratermelést, valamint a munkát és a jövedelem integrációja szakigazgatásának minden központját. Ez, természetesen, nem jelent egyet a szakorgánumok felelősségének csökkentésével, sem annak a követelménynek a lebecsülésével, mely szerint az öngazgatót a képzettség fokozásával és áltálal is erősíteni kell, hogy az öngazgató társadalmi-gazdasági viszonyokra a tehetséges szakigazgatói kérdések hatást gyakoroljon. Ennek a gazdasági viszonyrendszernek azonban fel kell számolnia azt a folyamatot, amelynek során a gazdasági „menedzserközpontok” összenőnek a politikai hatalom vagy az állam apparátusával, s ehe-

lyett ezeket a központokat egyre közvetlenebbül a társult munka öngazgatási bázisaihoz kell kötnie. Ezeknek a központoknak elvileg ugyanolyan viszonyban kell állniuk a társult munka öngazgatási bázisaival, mint amilyen viszonyban a szakigazgatási és végrehajtó szektorok állnak az egyes munkaszervezetekben a többi szektorral és a szervezet minden munkásával. Más szóval, ezeknek a központoknak láncszemeknek kell lenniük a társult munkában, olyan szervezetekké kell válniuk, amelyek teljes felelősséggel tartoznak a munkásoknak, nem pedig hatalmat gyakorolnak felettük, illetve az ő jövedelmük felett. És végül, a gazdasági viszonyok ilyen rendszerének lehetővé kell tennie, hogy a jövedelemmel való rendelkezéssel összhangban a munkások döntő hatást gyakorolhassanak a különféle társadalmi szolgálatok fejlesztésére és ügyvitelére is, mert azok többé-kevésbé még mindig az államhatalomhoz kötődnek, tehát a munkások öngazgatói tevékenységét és szervezeteit ezekre a területekre is ki kell terjesztenie. Itt az olyan tevékenységekre gondolok, mint amilyen a gyermekvédelem, a szociális gondoskodás, az egészségügy, a közoktatás stb. Ilyen gazdasági viszonyok között, valójában, ezeknek a tevékenységeknek is — a társadalmi-gazdasági viszonyok prizmáján át tekintve — láncszemet kell képezniük a társult munkában, s a dolgozó emberek öngazgatásos integrációját kell kifejezniük.

Másrészt a munka és a jövedelem társítása területén a szükséges öngazgatásos integrációt kizárólag a dolgozó emberek, illetve a munkaszervezetek és a gazdálkodási alapegységek kölcsönös gazdasági viszonyainak, továbbá a közöttük és a bővített újatermelés területén társított munka jövedelemmegvalósításának hordozói között kialakított viszonyok egységes rendszere alapján lehet létrehozni. A társadalom csak ily módon biztosíthatja, hogy az öngazgatás feltételei között minden munkás, a munkahelyén dolgozva, saját jövedelme által részt kapjon mind a társult munka alapszervezetének, mind a munkaszervezetnek, mind pedig a társult szervezetnek a jövedelméből, s hogy részesedése legyen a társadalmi munka termelékenységére általános növekedésének eredményeiből is. Ha a társadalmi tulajdonban levő minden termelési állóeszköz a munkások összességét megilleti, akkor e társult munka összjövedelme, függetlenül megvalósításának formájától és helyétől, úgyszintén valamennyi munkást, illetve társult munkájuk alapszervezeteit illeti meg, mégpedig annak alapján, hogy elvileg azonos a joguk és a felelősségük a jövedelem megvalósításában és elosztásában. Mindaddig, amíg a munkás nem kerül olyan társadalmi-gazdasági helyzetbe, hogy például a bank, az integrált szervezet vagy a külkereskedelmi társulás igazgatósága pontosan neki, illetve az ő munkaszervezetének, az ő gazdálkodási egységének, és ne valamely más tényezőnek „fizesse ki” azt a jövedelmet, ami a társadalmi tőke ügyvitelével valósult meg, mindaddig ez a jövedelem a munkás hatókörén kívül fog felhalmozódni, s olyan lesz hozzá a viszonyulás, mint önálló elidegenített értékhez, amely önálló gazdasági és politikai erőt képvisel, felülkerekedve a munkán és a munkáson. Ilyen helyzetben másrészt maga a munkás, illetve a munkások közössége sem érdekelt a munka társításában, az integrációban és a jövedelem közös befektetésében saját munkaszervezetén kívül. Ezért a társadalom termelőerőinek fejlődése szempontjából is mulhatatlanul szükséges, hogy a bővített újatermelés gazdasági és szakmai igazgatásával és a teljes társadalmi termék elosztásával megbízott központok a társult munka alapszervezeteibe tömörült munkások gazdasági és politikai ellenőrzése alá kerüljenek, s hogy a társult munka közös jövedelme visszatérüljön igazgatásra a munkásokhoz, illetve az ő társult munkájuk alapszervezeteibe.

Az öngazgatás demokratikus formájának fejlesztése mindenfajta társastermelés és integráció, sőt az egész társadalom tekintetében is csak úgy ösztönözhető, ha azok a gazdasági viszonyoknak olyan szilárd rendszerén nyugszanak, amely szavatolni képes, hogy az öngazgatás szakigazgatási apparátusa, illetve a „szocialista öngazgatási menedzserek” a munkások és az ő társult munkájuk alapszervezeteinek legyenek a menedzserei, ne pedig valamilyen monopolista igazgatók, akik holmi nem meghatározott „magasabb érdek”, illetve valamilyen államtulajdon monopóliuma nevében menedzsereskednek. Ezért elvileg senkinek, a munkás- és a társadalmi igazgatás egyetlen szintjén semmilyen szervnek, még a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületének sem lehet joga és lehetősége a társadalmi tőkével való rendelkezés monopóliumára. A mi társadalmi rendszerünk, persze, megengedi, és erre szükség is van, hogy a társadalmi-politikai közösségek kiigazító szerepet töltsenek be a társadalmi céleszközök kialakításában és elosztásában, miután ezek a társult munka és a dolgozó emberek meghatározott közös érdekeit szolgálják. Ez esetben azonban, szemmel láthatóan, nem is a társadalmi tőkével való monopolista rendelkezésről van szó.

Ezen a kereten kívül az eszközökkel kizárólag a minden munkaszervezet, és ezen belül a társult munka minden alapszervezete, minden egyes munkása irányában megnyilvánuló közvetlen gazdasági felelősség alapján lehet rendelkezni.

Ez mégsem azt jelenti, hogy a hangsúly a jövedelem elosztásán van, hiszen ez csak kifejezője és tényezője a termelési viszonyoknak, és feltétele létezésüknek. A jövedelemelosztás ilyen viszonyai között az egyes munkások és a társult munka alapszervezeteinek munkája

közvetlenül integrálódik a termelőszközkök összességével és a társadalmi tulajdonban levő, bővített újratermelést szolgáló eszközökkel, vagyis pontosan úgy jut kifejezésre, mint a teljes társadalmi munka összetevő része. Ennélfogva a munkásnak és a társult munka alapszervezetének az a joga, hogy részt kapjon a társadalmi tőke beruházása és a társadalmi munka termelékenységének növekedése által megvalósított jövedelemből, nem más munkájának a kisajátítását jelenti, mint ahogyan egyes szerzők nálunk bizonyítani próbálják, mert ez valójában a munkás, illetve a társult munka alapszervezetének részesedése a teljes társadalmi munka termékéből, miközben a részesedés mércéjét éppen a munkás — élő és holt — munkája képezi.

Mindenesetre ez még nem azt jelenti, hogy ilyen viszonyok gyakorlatában nem fordul vagy nem fordulhat elő más munkájának a kisajátítása. Az árutermelésnek és a jövedelem piacon történő megvalósításának feltételei között az ilyen jelenség nem csak hogy reális, hanem társadalmunk szembe is kerül vele. Erről a későbbiekben szólok bővebben. Ez azonban még nem ok arra, hogy „a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntsük”. Ez a jelenség csak annak szükségességéről beszél, hogy a dolgozó emberek közötti gazdasági viszonyok rendszerébe, amelyről szó volt, megfelelő védelmi mechanizmust is bele kell építeni, amely megakadályozhatja az ilyen jelenségeket, vagy minimálisra csökkentheti őket.

A munkaszervezet, illetve a társult munka alapszervezete által megvalósított jövedelem, amit saját munkájával és ügyvitelével ért el, csak ilyen feltételek mellett lehet kifejezője azoknak a termelési és társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek között a munkásnak valóban gazdasági és politikai hatalma van a társadalmi tulajdon képező tőke gazdasági és társadalmi funkciója felett, tehát tudatosan alárendelheti önnön osztály-, munka-, szociális és kulturális érdekeinek. Ily módon a társult munka alapszervezetének *jövedelme kezdetévé* válhat a társadalmi „munkatöbblet” társadalmasításának és különleges körforgásának, ami a bővített és általában a társadalmi újratermelést biztosítja. Ez a jövedelem azonban egyidejűleg e folyamat *végét* is jelenti, hiszen a társadalmi munka termelékenységének minden eredménye — a jövedelemnek azon a részén kívül, amely a társadalmilag létesített általános és közös fogyasztási alapba kerül — *visszajut* az egyes munkaközösségek és munkások jövedelmébe, miközben épp a *hozzájárulás*, amit az illető közösség adott a maga teljes — élő és holt — munkájával az osztálytársadalmi munka termelékenységének növeléséhez, objektíve nem csupán igazolásul, hanem alpmércéül is szolgál a teljes társadalmi munka jövedelméből való részesedésnél. Ezen semmit sem változtat a tény, hogy az egyes munkaközösségek, illetve munkások holt munkája a társadalmi újratermelés eszközének alakjában, mellyel önigazgatásilag rendelkezik, csupán a társult munka minden dolgozója holt munkájának oszthatatlan, úgyis mondhatnám, meghatározhatatlan részeként jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy az „individuális kvantum” az egyes munkaközösségek vagy munkások esetében kisebb vagy nagyobb, sőt az egész holt munkához viszonyítva, amit a társadalmi termelésnek ezek az eszközei fejtenek ki, viszonylag egészen kicsi is lehet. Ezeket az eszközöket azonban mégis úgy kell igazgatni, mint az összes munkások közös tulajdonát képező eszközöket, illetve mint társadalmi tulajdont. Ennélfogva az „egyéni” holt munka mindig osztja a közös társadalmi holt munka sorsát. De megfordítva is, éppen saját munkatöbbletük kiválasztása a társadalmasított holt munkába jogosítja fel a munkaközösséget, hogy tevékenységének a társadalmi újratermelésben betöltött helyéhez mérten részt kapjon a jövedelemből. Ezért azt lehetne mondani, hogy ilyen feltételek között a „munkatöbblet” valójában a munkás „szükséges munkájának” részévé válik, mert a társadalmi tőke gazdasági funkciója itt valóban csak úgy jelenik meg, mint az összes dolgozók társult munkájának közvetlen függvénye, az értéktöbblet pedig a szó osztály-antagonisztikus értelmében eltűnik; többé nem idegenedik el a munkástól, hanem annak a jövedelemnek a részévé válik, amelylyel maga a munkás rendelkezik az önigazgatás útján. Jóllehet az egyes munkaközösségek által megvalósított jövedelem különböző tényezők munkájának és hatásának eredménye, nagysága többé-kevésbé mégis attól függ, hogy a munkások hogyan gazdálkodnak saját munkájuk többletével, ami bekerül a társadalmasított munkatöbbletbe, illetve a társadalmi újratermelés alapjába. Ezért a munka szerinti elosztás elvével mindenképpen összhangban van, hogy a saját munkatöbbletével való gazdálkodás eredményének, megfelelő formában és meghatározott arányban, mércéül kell szolgálnia a személyi jövedelem munka szerinti elosztásánál.

Az ezekről a kérdésekről folyó mostani vitákban, főképpen pedig az 1971. évi alkotmányfüggelék alkalmazásával kapcsolatban, gyakran találkozunk a kitételrel, hogy a munkaszervezeteknek nem lenne szabad semmiféle jövedelemre szert tenni a holt munka igazgatása, azaz jövedelmük egy részének más munkaszervezetekbe való befektetése, illetve a munka kooperációja alapján. Magyarátzul azt hozzák fel, hogy a holt munka semmilyen új értéket nem állít elő, tehát mindenfajta jövedelem a holt munka alapján más munkások kizsákmányolását jelentené. Ezek az argumentumok azonban semmi mást nem bizonyítanak

be és magyaráznak meg, csak azt, hogy ezeknek a tételeknek a szerzői megfelelnek a munka társadalmi jellegéről és ennek következményeiről, s nem tudnak megszabadulni a tulajdon klasszikus értelmezésétől. Igaz az, hogy a holt munka, illetve a társadalmi tőke, önmagától nem hoz létre semminemű új értéket. A kérdés lényege azonban nem ebben van. A fontos az, hogy mi történik a társadalomban a holt munkával mindaddig, amíg mint érték, a társadalmi tőke alakjában tárgyasulva és felhalmozva létezik, vagyis amíg nincs elfogyasztva; kitől és milyen módon idegenítik el, ki rendelkezik vele, és milyen viszonyban áll az, aki igazgatja, azzal, aki létrehozta és általában az öngazgatás útján szervezett munkásokkal. Fontos ez annál is inkább, mert a mi szocialista öngazgatásos társadalmunkban — akárcsak, különben, a többi szocialista államban — azok a társadalmi tényezők, amelyek a társadalmi tőkét igazgatják, egyúttal arra is jogot formálhatnak és lehetőséget találhatnak, hogy részt — gyakran nem is kicsit — húzzanak a társadalmi termék elosztásából, noha az, természetesen, a dolgozó emberek élő munkájának eredménye.

Marx nagyon világosan kiemelte, hogy a holt, tárgyasult munka, illetve a tőke nem hoz létre semmiféle új értéket, mert azt csak a munkás állíthatja elő a maga élő munkájával. Marx azonban rámutatott egy másik igazságra is, nevezetesen arra, hogy a munkatöbblet, illetve az értéktöbblet, amit az élő munka hoz létre, részint mint a gyártulajdonos profitja realizálódik, részint pedig mint a bankoknak, illetve általánosságban a pénztőke hordozóinak profitja és kamatja, vagy mint a földbirtokosok járadéka, és más formát is ölthet, de abban mindig a tőke tulajdonjoga alapján történő nyereségelosztás jut kifejezésre. Marx épp ezért is hangsúlyozta, hogy a termelési viszonyok tőkes rendszerét képtelenség megérteni, ha ezeket a viszonyokat nem a termelés és a tőkeforgalom egységes prizmáján át szemléljük, mert ebben a folyamatban valósul meg az értéktöbblet nagy része, amit az élő termelőmunka hoz létre.

Felvetődik a kérdés: vajon a szocialista társadalomban egyetlen eleme sem található meg az efféle gazdasági viszonyoknak, és semminemű ilyen problémánk nincsen? A társadalmi viszonyok elemzése társadalmunkban nem ez mellett szól, hanem azt bizonyítja, hogy megtalálható itt azoknak egyik legfőbb ellentmondása is. Tény az, hogy a tőke, a munkatöbblet, az értéktöbblet stb. kategóriája nálunk olyan ütemben veszíti el osztályjellegét, amilyen ütemben a termelőeszközök közös tulajdonává válnak azoknak, akik dolgoznak. Nekünk azonban itt rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy a szocialista termelési viszonyok olyan jellegzetességei, mint amilyenek az államtulajdon-viszonyoknak és a technokrata-igazgatási monopóliumnak az elemei, még mindig az eszközök elidegenítését jelentik a munkásokkal szemben, és ez elsősorban a bővített újratermelés területén jut kifejezésre, azon a területen tehát, ahol a felhalmozott tárgyasult, holt munkával, illetve a társadalmi tőkével rendelkeznek. Nem arról van tehát szó, hogy ezen a területen új értékek jönnek létre, hanem arról, hogy itt számtottévó értékeket eltulajdonítanak, elidegenítenek a munkástól, az általa létrehozott javakból.

Más szóval, ha a termelőeszközök, ide értve a tárgyasult, holt munkát is a bővített újratermelés pénzügyi eszközeinek formájában, társadalmi tulajdonban vannak, akkor az ösztársadalmi munkából származó jövedelem minden formája, függetlenül attól, hogy közvetlenül a piaci cserében vagy a társadalmi tőke forgalmának területén valósul-e meg — ahol, mellékesen szólva, szintén van átömlesztés, sőt gyakran más munkájának a kiszájtítása is előfordul — az összes munkásokat, illetve társult munkájuk alapszervezeteit illeti meg.

Amikor azonban felmerül a követelmény, hogy az alkotmánnyal, a törvényes és más rendelkezésekkel pontosan meg kell határozni a munkásoknak azt a jogát és kötelezettségét, hogy önállóan, a társult munka és a társadalom iránti teljes felelősséggel igazgassák saját holt munkájukat, mint a társadalmi tőke részét, amellyel saját társult munkájuk szervezésében öngazgatásilag rendelkeznek, az elméletekben és a társadalmi gyakorlatban azonban kifogások jelentkeznek. Megjelenik azonmód a tétel, hogy a társult munka szervezeteinek dolgozói nem rendelkezhetnek öngazgatásilag a bővített újratermelés eszközeivel, hiszen ezek az eszközök nem kizárólag az ő munkatöbbletükből, illetve holt munkájukból származnak, hanem a társult munka összes dolgozóinak holt munkájából. És ebből levonják a következtetést, hogy a társult munka összes dolgozóinak holt munkáját egy másik társadalmi tényezőnek, nem pedig a társult munkába tömörült munkásságnak kell igazgatnia. És így valójában felelevenedik a régi tétel, hogy a szocializmus csak úgy létezhet, ha a társadalmi tőke igazgatásának monopóliumát, a vele való korlátlan rendelkezés jogát az államapparátus vagy a bürokrácia és a technokrácia vékony rétege tartja a kezében — akár az ún. politikai érdekkörben, akár a gazdasági szervezetekben helyezkednek is el —, amely mindig az állam politikai erejére támaszkodik. E tézisek szerint az nem szocializmus, ha a társadalmi tőke igazgatásának és a vele való rendelkezésnek a funkcióját — a monopolista központok helyett — maga a munkás végzi közvetlenül, aki pedig szervezeten felelős az

önigazgatásilag társult munka iránt, s aki az ilyen szocialista termelési viszonyok között már helyzeténél fogva sem töltheti be ezt a feladatát másként, mint teljes felelősséggérzettel a többi munkás azonos jogai iránt.

Az ilyen megjegyzések nemcsak hogy fejtetőre állítanak minden ésszerűséget, de nyilvánvalóan az etatizmus és a bürokrata-technokratikus monopólium eszméiségét fejezik ki. Miért lenne idegen eszme a szocialista társadalom részére, hogy a társult munka szervezetében kollektívan megszervezett munkás a maga öngazgatási szerveivel legalább olyan felelősséggel töltheti be a társadalmi tőke igazgatásának feladatát a társadalom és a társult munkában egyesült dolgozók szempontjából, mint azok a közvetlen munkától és termeléstől elidegenített bürokrata-technokrata szervek, amelyek a maguk ügyvitelében és tevékenységében kizárólag vagy túlnyomórészt az állam politikai csúcsa és annak apparátusa felé orientálódnak, és emiatt nagyon könnyen érzéketlenné válhatnak a dolgozó ember autentikus érdekei iránt? És miért lenne idegen eszme a szocialista társadalom számára, hogy a társult dolgozó, aki közvetlenül igazgatja a társadalmi tőkét, épp oly érdekelt legyen abban, hogy a tudományos, szakmai és ügyviteli instrumentárium és apparátus mennél rátermettebb és sikeresebb legyen, mint amennyire érdekelt ebben a politikai állam, valamely önállósult vezérigazgatóság és más központjai a gazdasági és politikai hatalomnak? És végül, miért lenne a szocialista társadalomtól távol a gondolat, hogy a munkaközösségek felelőségét annak a jövedelemnek az igazgatásában, amely nem az övéké, hanem közös, épp oly világosan tisztázza és formába öntse az alkotmányban és a törvényhozásban, mint ahogyan teszi azt az államapparátus vagy a bankok igazgató szervei és más hasonlók esetében?

Az etatizmus és a bürokrata-technokratikus monopólium ideológusai azonban még csak hallani sem akarnak az ilyen kérdésekről. Mint ahogyan a tőkés számára a magántulajdon „szentség”, amelyről engedelme nélkül még csak beszélni sem lehet, hát még hozzányúlni, épp így a bürokratizmus és a technokratizmus ideológusai számára a társadalmi tőkével való rendelkezés technokrata-bürokratikus monopólium, a szocializmus kvintesszenciája, úgyszólván a „történelem befejezése”.

Semmiként sem akarom idealizálni a munkásönigazgatást, és még kevésbé a jövedelmi rendszert, amely — minden védelmi mechanizmus mellett is — az ártermelés feltételei között mindenkor annak az irányzatnak a nyomása alatt lesz, hogy egyoldalúan „megnyirbálják” a közös jövedelmet, vagyis a társadalmi tőkét. Az ember természeté a rendszer változásával nem módosul oly gyorsan. Az önző törekvést, hogyha lehet, más számlájára éljünk, a munkásosztály szolidaritási érzése sem számolhatja fel. Egyet azonban nyugodtan állíthatunk: minden ilyen és ehhez hasonló jelenséget, ami a munkásosztályon belül, a társult munkában öngazgatásilag egyesült munkások között merül fel, a munkásönigazgatásos jövedelem rendszerében mindenképpen könnyebb szétzúzni és megakadályozni részint az öngazgatók akciójával, részint a társadalom demokratikus mechanizmusával, mint amennyire ez lehetséges a dolgozók és a munkásosztály feletti bürokrata-technokratikus domináció feltételei között, kiváltképpen, ha ez a domináció az államrendszer és a termelési viszonyok alapelvévé válik. Az öngazgatás társadalmi-gazdasági feltételei között mindezek és az ehhez hasonló jelenségek és irányzatok ugyanabba a kategóriába kerülnek, mint a többi támadások, amelyek a dolgozó emberek jogait és az egész társadalmi rendet érik. Más szóval, ezek a jelenségek többé vagy kevésbé komoly társadalmi nézeteltéréseket okozhatnak, de ami a legfontosabb, nem változtathatnak a társadalmi-gazdasági viszonyok jellegén.

Nem kevés védelmezője van nálunk annak a tézisnek, hogy minden rendben van a szocializmussal, amikor a társadalmi tőke sok milliárd dinárjával az emberek szűk körű csoportjai rendelkeznek, például a külkereskedelmi vállalatokban, az viszont szocialistaellenes lenne, ha a társadalmi tőke ugyanezen milliárdjait, teljes felelősséggel minden dolgozó ember egyenlő jogai iránt, a dolgozó emberek igazgatnák a munkaszervezetekben, amelyek ezt a tőkét saját munkájukkal a külkereskedelmi szervezeteken át „termelik ki” vagy valószínűleg meg. Ahelyett, hogy ezek a külkereskedelmi szervezetek az ügyeiket általuk intéző társult munkaszervezetekhez úgy viszonyulnának, és olyan helyzetben lennének, mint amilyenben például a kereskedelmi osztályok vannak az egyes munkaszervezetekben, olyan feltételek jönnek létre, hogy az ilyen monopolista helyzetben levő szervezetek, kisebb vagy nagyobb mértékben, uralkodni képesek a társult munkán. Ezek szerint, bármilyen gyöngeségeket mutatnának is fel a gazdasági viszonyok rendszerében akikről itt szó van, ezeknek soha nem lehetne olyan messzire ható negatív hatása a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésére, mint amilyen hatása az etatista, illetve bürokratikus-technokrata monopóliumnak van.

Eközben, persze, tekintettel kell lenni arra, hogy a technokratikus-bürokrata irányzatok bírálata, és a túlhaladásukért folytatott harc egészen téves útra terelődne, ha ez magukra

a funkciókra, vagy e funkciókon levő emberek személyi tulajdonságaira vonatkozna. Még inkább ilyen helyzet állna elő, ha itt bármilyen formájú konfrontációról lenne szó általában a műszaki vagy más értelmiséggel, vagy a munkaszervezetek vezető embereivel. Társadalmunkban a képzett emberek óriási többsége, nem csupán szocialista öntudatuknál fogva, hanem a maguk elementáris anyagi érdekeik alapján is ugyanolyan szorosan kapcsolódik az öngazgatáshoz, mint bármelyik fizikai munkás. És megfordítva is, a társadalmi munka technokrata-bürokrata igazgatásának feltételei között a műszaki és más értelmiségiek, akár csak a fizikai munkások, a manipulációk objektumává válnak. A rendszerről van tehát szó, nem az emberekről, vagy helyesebben szólva, elsősorban a rendszerről, és csak azután az emberekről.

Épp ezért, a mi konkrét helyzetünkben semmit nem oldanak meg, és nem oldhatnak meg az olyasféle módszerek, mint amilyen például a szubjektivistá hajsza az igazgatók és a „menedzserek” ellen. Éspedig nem csak azért, mert ezekre a funkciókra a társadalomnak szüksége van, hanem azért is, mert a társadalomban meglévő ellentmondások nem, vagy csak kis mértékben függenek az igazgatók és a „menedzserek” szubjektív tulajdonságaitól. Nem az emberi tulajdonságok a lényegesek tehát, hanem a fennálló termelési és társadalmi-gazdasági viszonyok jellegzetességei, vagyis e viszonyok elementumai, melyeket a mondotak tekintetében az államtulajdon-viszonyok „derivátumainak” is nevezhetnénk.

Természetesen, e viszonyok alapján alakulnak ki a társadalomban a különféle érdekek, felfogások és reakciók, egészen az öngazgatásellenes, antiszocialista ideológiáig. Ezért a szocialista erőeknek az emberek közötti összeütközésekre is fel kell készülniük, amikor szocialista megoldást akarnak találni és végrehajtani az említett ellentmondások túlhaladása érdekében. Ez az összeütközés azonban a maga nemében semmit sem oldhat meg, vagy csak kevés, és történelmileg lassú megoldást hozhat, ha nem áll mögötte, a régi ellenében, az új elképzelés, amely alkotó jellegű, s ilyenformán történelmileg reális. Társadalmunkban ugyanis a szocialista erők vezető szerepe elsősorban azon múlik, hogy képesek-e igazi feleletet és megoldást nyújtani, olyat, ami összhangban áll a termelőerők fejlődésének objektív szükségleteivel, valamint a szocialista és öngazgatásos termelési és társadalmi-gazdasági viszonyokkal. Ezért hangsúlyozta helyesen Lenin, hogy a munkásosztály a marxizmus nélkül az empirizmus rabságára lenne ítélve.

A technokrata-igazgatási monopólium sokkal inkább kifejezője a termelési viszonyok meghatározott alapvető osztálybeli és átmeneti szociális jellegének, és eszköz ezeknek a viszonyoknak a létrehozására és tartósítására, mint igazi társadalmi-gazdasági tartalma e viszonyoknak. Más szóval, az ilyen monopólium — ha önálló tényezőjévé válik a termelési viszonyoknak — nem maradhat fenn önnön erejéből. Vagy a magántulajdon kapitalista monopóliuma irányában kell degenerálódnia — ami a szocialista társadalmi viszonyok között nem valószínű — vagy össze kell nőnie az államrendszerrel és apparátussal, vagyis az államtulajdon-formájú termelési viszonyok restaurálásának eszközévé kell válnia. Gyakorlatilag épp ez a másik út a reális alternatívája az öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyok továbbfejlődésének, amennyiben az öngazgatásos társult munkának és a forradalmi szocialista erőeknek nem lenne erejük és képességük arra, hogy a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök igazgatásának funkcióját alárendeljék a szabad munkás érdekeinek és ellenőrzésének az öngazgatásos társult munkának.

Az említett kérdések megválaszolásában valaki azt mondhatja: amikor a holt munka beállítását bíráljuk, nem arra gondolunk, hogy a társadalmi tőke igazgatásával megbízott gazdasági és politikai központoknak önkényesen kell e tőkével rendelkeznie, hanem hogy a munkásosztály és az összes dolgozó emberek érdekeivel összhangban intézzék az ügyeket, becsületes és demokratikus módon. De ki beszélhet a munkásosztály érdekeiről magán a munkásosztályon kívül; milyen szerepet játszhat a polgári becsület ott, ahol valójában a termelési viszonyok jellegéről van szó; és miféle demokratikus döntéshozatalról beszélhetünk ott, ahol nincs meg a gazdasági jogok, valamint a dolgozó emberek és a társult munka szervezetei közötti felelősség pontos rendszere?

A holt munkára vonatkozó alkotmányfüggelék alkalmazásához társadalmunk nem láthat hozzá sem dogmatikusan, sem formális módon. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy a mindennapi gyakorlatban téves magyarázatok is előfordulhatnak a holt munkával kapcsolatban. Közülük ezúttal két lehetőséget emelnék ki. Mindenekelőtt: az említett elvek nem azt jelentik, hogy a mi gazdasági viszonyaink rendszerében nem maradhatnak fenn közös pénzalapok térítés nélküli elkülönítéssel, vagy hogy az eszközöket semminékt sem szabad visszafizetési kötelezettség nélkül átömleszteni a gazdasági megrázkódtatások elkerülése végett, továbbá a gazdaság alakulásának összehangolása, a pénztartalékok biztosítása, a nem eléggé fejlett országrészek gazdasági támogatása, a dolgozó emberek szociális szolidaritása, és más ehhez hasonlók céljából. Az ilyen térítésmentes adományokra és

átömlesztésekre vonatkozó határozatokat azonban csak kétféleképpen lehet meghozni: vagy a munkaszervezetek önkéntess és meghatározott időre szóló öngazgatói megállapodása alapján, amely összhangban áll e munkaszervezetek alapokmányaival, illetve a társult munka alapszervezeteinek megegyezésével, vagy pedig a törvény alapján, az alkotmány által meghatározott esetekben. Ezek az alapok ezenfelül csak szigorúan meghatározott célszervezetektől állhatnak, és nem változhatnak át valamiféle, államtulajdonban levő tőkévé.

Épp ennyire téves lenne az a hiedelem is, hogy az osztársadalmi tőkét szüntelenül decentralizálni kell, azaz folytonosan meg kell osztani a munkaszervezetek között, hogy azok újra és újra határozatlan felhasználásáról. Ellenkezőleg, itt nem az integráció és a társult jövedelem leépítéséről van szó, hanem éppen az integrált munka és a társult jövedelem olyan gazdasági viszonyairól, melyek között maga a munkás lesz a legjobban érdekelve azoknak szilárdságában és tartósságában. E gazdasági viszonyok konkrét formáit és tartalmát viszont egyrészt a társult munkára vonatkozó törvények, másrészt pedig a társulásról szóló öngazgatói megállapodások, a statútumok és a társult munka szervezetei között megkötött szerződések fogják szabályozni. Ezekben az okmányokban szabatosan elő kell írni, hogy a munkások, illetve a társult munka alapszervezetei milyen módon gyakorolnak ellenőrzést a társult jövedelem felett, hogyan vesznek részt annak igazgatásában, s hogy milyen módon részesednek a társult munkával és a jövedelem közös befektetésével megvalósított jövedelemből. Eközben semmilyen tekintetben sem lehet vitás, hogy társadalmunknak, akárcsak minden másik mai társadalomnak, szüksége van a termelési eszközök koncentrációjára és a társadalmi tőke megfelelő központosítására. Ezt nem csupán a korszerű technológia és technika, hanem a szocialista tervgazdálkodás rendszere is megköveteli. A munkás azonban csak annyira támogathatja a társadalmi tőke ilyen központosítását, amennyire ebben saját munkája és alkotókészsége érvényesítésének eszközt és módját látja, és amilyen mértékben az egyéni és a társadalmi munka nagyobb termelékenységéért és gazdaságosságáért folytatott harcot az ő munka- és életfeltételeinek javításáért, anyagi, szociális és kulturális szükségleteinek jobb kielégítéséért kell megvívnia. Feltétlenül nagyobb lesz a munkás érdekeltsége a társadalmi eszközök koncentrációjában, ha a magasabb termelékenység — mint a társadalmi tőke központosításának eredménye — lehetővé teszi az ő személyi jövedelmének és munkaszervezete jövedelmének növelését, s ha nagyobb méretű társastermelést tesz lehetővé, mintha csak a társult munka alapszervezetébe ruházták volna be eszközeiket.

Ilyen feltételek között, és a tárgyiasult, holt munkának mint társadalmi tőkének, illetve mint termelési eszköznek ilyen társítása mellett egyetemessé válik a törekvés, hogy a munka társítása és a közös erőfeszítések nyomán nagyobbra növekedjen a munka termelékenysége és a közös jövedelem. Ez teszi lehetővé, hogy a munkás tudatosabban vegyen részt az osztársadalmi munka termékének növeléséért és az osztársadalmi munka jövedelméből való mind közvetlenebb és nagyobb részesedésért folytatott harcban. Ezáltal nem csupán a munkaszervezetek felaprózottságát és „elszigeteltségét” lehet mind nagyobb mértékben túlhaladni, de ez hozzájárul a maguk kölcsönös gazdasági és szociális viszonyai által a dolgozó emberek érdekeinek szilárdabb összekapcsolódásához is. Épp ezért a dolgozó emberek gazdasági és szociális szolidaritásának is az öngazgatásos gazdasági viszonyok döntő összetevőjévé kell válnia. A szolidaritást tehát nem lenne szabad kizárólag szociálpolitikai fogalomnak tekinteni, mert az döntő jellemvonása a társadalmi tulajdont képező termelőszervezőkön alapuló gazdasági viszonyoknak.

Azáltal, hogy az öngazgatással szervezett munkásnak elismerjük ezeket a konkrét gazdasági és politikai jogait és felelősségét a holt munkával, illetve a munkájával megteremtett értéknek a társadalmi akkumulációba kiválasztott vagy központosított részével való rendelkezésben, az államnak nem kell elveszítenie jogát és lehetőségét arra, hogy a gazdaságpolitika hatóeszközeivel befolyást gyakoroljon a viszonyok összehangolására a munka és a tőke integrációja területén a gazdaság megszilárdítása vagy a dolgozó emberek egyenjogúságának érvényesítése céljából, illetve a dolgozó emberek közötti gazdasági és szociális viszonyok szabályozása érdekében. Épp ellenkezőleg, meg kell szabadulni az illúziótól, hogy a termelőerők fejlettségének jelenlegi szintjén az öngazgatási rendszer egymagában véve, az állami kényszer mechanizmusára való támaszkodás nélkül is áthidalhatja társadalmunk gazdasági fejlődésének, a társadalmi termék elosztásának, a munkásosztály vezető szerepének, a dolgozó emberek egyenjogúságának stb. minden ellentmondását. Erre annál is inkább szükség van, mert az egyes munkások gazdasági és politikai jogát, felelősségét a holt munkával szemben, nem lehet az ösztönösségre bízni. Ezt nem csupán az alkotmányos rendszerrel és a törvényekkel kell társadalmilag szabályozni, hanem a gyakorlatban is, a többi munkás egyenlő jogával, gazdasági és szociális szolidaritásuk érdekeivel korlátozva.

Amikor a munkások a maguk munkahelyéről, és nem valamely politikai képviselőjük

által, közvetlenül igazgatni kezdik a közös társadalmi tőket — az állam feltétlenül szükséges szabályozó és tervező szerepének fenntartásával — csak akkor kezdődhet el majd jelentősebb mértékben az a folyamat, amit a marxisták az „állam elhalásának” neveznek. A társadalmi tulajdon csak ilyen gazdasági viszonyok között kaphatja meg az eddigi etatista és bürokratikus-technokrata formájától eltérően, a maga konzisztens öngazgatási alakját.

A SZOCIALISTA ÉS ÖNGAZGATÁSOS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VISZONYOK ÚJRATERMELŐDÉSE

Felvetődik a kérdés, hogy mennyire képes az öngazgatásos társult munka gazdasági viszonyainak rendszere újratermelni a szocialista és öngazgatási viszonyokat, anélkül, hogy teljesen vagy nagyobb mértékben az ún. eszmei és politikai „mankókra” támaszkodna. Mert a munkások-öngazgatók csak úgy viselkedhetnek „jó gazdálkodók” módjára, ha szabadon rendelkezhetnek a jövedelemmel. Erre viszont csak úgy nyílik lehetőség, ha mindennapi gyakorlatuk nem csupán a szocialista öngazgatást termeli újra, hanem a dolgozó emberek egyenjogúságát is a társult munkában, a társadalmi tulajdont képező termelési eszközök használatában és a jövedelem elosztásában. Ez a legfőbb oka annak, hogy elkülönülten kell vizsgálat alá vennünk egyrészt annak rendszerét és módját, ahogyan a megvalósított jövedelemből kiválasztjuk a dolgozók személyi jövedelmét, s amilyen mércék alapján ezt elosztjuk a munka szerint, továbbá az általános társadalmi szükségleteket szolgáló eszközök kiválasztásának rendszerét és módját, valamint másrésztől a társadalmi jövedelem gazdasági igazgatásának rendszerét.

Véleményem szerint tarthatatlan az álláspont, amelynek értelmében a megvalósított jövedelemből először is, az állami és a politikai kényszer alapján, az akkumulációra és az általános társadalmi szükségletek kielégítésére fordított részt kell kiválasztani, s hogy a fennmaradó rész a munkást illeti meg mint személyi jövedelem. Épp ennyire tarthatatlan az a tézis is, hogy a munkások korlátlanul és minden társadalmi felelősség nélkül sajátíthatják ki az eszközöket a megvalósított jövedelemből személyi jövedelmek címén, függetlenül attól, hogy milyen következményei lehetnek az ilyen elosztásnak a termelőerők fejlődésére és a többi munkás érdekeire. Az első esetben a munkás személyi jövedelme egyfajta bérösszeggé degradálódik, amelyet a munkás hatókörén kívül eső erők határoznak meg. A második esetben viszont a munkás, akinek megvan az a kiváltsága, hogy egy magasan felhalmozó képes munkaszervezetben dolgozik, mint parazita jelenhet meg, aki más számlájára él. A mi öngazgatásos társadalmunknak az akkumuláció és a fogyasztás szabályozására szilárd globális jövedelemelosztási rendszert kell kiépítenie a társadalmi megbeszélések, az öngazgatási megállapodások és a társadalmi tervezés alapján, és a munka szerinti elosztás elve szerint megfelelő közös mércéket kell kidolgoznia a személyi jövedelmek alapjának elosztására a társult munka dolgozói között. Egy ilyen rendszer nem csupán gazdasági követelménye a társadalomnak, hanem döntő erejű védelmi mechanizmusa is egyben az olyan jelenségek ellen, mint amilyen a csoport- és a magántulajdon-jellegű deformáció a munkások körében a jövedelemmel, illetve a társadalmi tőkével való öngazgatásos rendelkezésben, és az olyan irányzatok ellen, hogy a társult munka jövedelmével, illetve a társadalmi tőkével való rendelkezésnek az államtulajdonjogi, illetve bürokratikus és technokrata-monopolisztikus formái újratermelődjének.

Korábban már hangsúlyoztuk, hogy a munka és a társadalmi tőke integrációja a társult munka alapszervezetének jövedelme formájában nem jelent egyet a társadalmi tőke atomizálásával, illetve felosztásával, és azzal, hogy ezeket az eszközöket a társult munka alapszervezeteiben dolgozó munkások monopolisztikus igazgatása alá rendeljük. Ez az integráció csupán kiindulási pontja a társulásnak, a körforgásnak és a társadalmi tőke ismételt visszatérésének — a társadalmi „levonások” után — a társult munka alapszervezetének jövedelmébe. Valójában a jövedelem, vagyis a felhalmozott eszközök társítása is csupán egyik formája a munka társításának, amelyet mint a társult munka összeszközzeit az összes munkások közösen igazgatnak. Az akkumulációs eszközök társítása, illetve a jövedelem társítása és a munkások közös részesedése abból a jövedelemből, amely a munka termelékenységének növekedése, azaz a társítás eredményeként jön létre, mindez nem kivétel, hanem a szocialista gazdálkodás és jövedelemmegvalósítás elve és elmaradhatatlan szükségszerűsége. De éppen ezért az egész társadalmi és gazdasági rendszernek, illetve a munkások és a munkaszervezetek közötti gazdasági viszonyok egész rendszerének olyannak kell lennie, hogy minden munkást és minden munkaszervezetet érdekeltté és képessé tegye a funkciójának betöltésére. Ez egyúttal a jövedelemmel való olyan rendelkezésnek és az akkumuláció olyan befektetésének ösztönzése lesz, ami közvetlenül kihathat a munkások

vagy a munkaszervezetek jövedelmének növekedésére, akar az egyéni munka termelékenységének növekedése által, akár annak eredményeként, hogy a jövedelem, tehát az élő és a holt munka, illetve a munka és a társadalmi tőke társítása nyomán megnövekszik a társult munka termelékenysége.

Azt mondhatnánk, hogy a jövedelem ilyen módon való társítása a szocialista társadalom különleges ártermelési feltételei között csupán formája a termelőeszközök közös munkás-igazgatásának. Ez esetben ugyanis kizárólag a társadalmi tulajdonban levő eszközök igazgatásáról és társításáról van szó, melyek, igaz, a gazdasági törvényszerűségek alapján egyenlőtlenül oszlanak meg a munkaszervezetek között, de újra társulnak a társadalmi tőke egységes körforgásában, és ily módon — a gazdasági és tervezési rendszer elmaradhatatlan irányító szerepe mellett — mindazokat megilleti, akik dolgoznak.

Ezen a megállapításon az sem változtathat, hogy személyi jövedelmük révén a dolgozók meghatározott részesedést kapnak a társadalmi tőke igazgatása alapján megvalósított jövedelemből, hiszen ez esetben a holt munka csak mint az élő munka egyik mércéje jelenik meg, a személyi jövedelem megvalósított része pedig csupán alkotóeleme annak az értéknek, amit saját munkájával a munkás kitermelt, s nem tulajdonjogi részesedés a tőkéből. Elvileg, ha biztosítva vannak az összes társadalmi feltételek a társadalmi tulajdonviszonyok deformálódásának megakadályozására, akkor a társadalmi-gazdasági viszonyok szempontjából ugyanarról a folyamatról van szó, mint amikor, például, a cipőgyári munkások eladják az általuk gyártott cipőket a piacon, és megfelelő árat kapnak értük, amelyből — ha termelékenyek — fedezhetik a termelési költségeket, biztosíthatják személyi jövedelmüket, és azokat az eszközöket is, amelyek önműn munkájuk objektív feltételeinek fejlesztését, azaz a termelőerők előrehaladását szolgálják saját munkaszervezetükben és általában is, a társadalomban. Mégha tiszta pénzbeli részesedést is feltételezünk két munkaszervezet dolgozóinak viszonyában, a hitelező kollektíva semminemű jogot sem szerezhet az adós kollektíva jövedelmének igazgatására, tehát semminemű olyan jogról nem lehet szó, ami a tőkés tulajdonviszonyokon alapszik. A befektetett eszközökért ők csak meghatározott árat kaphatnak, amely magában foglalja a tárgyiasult, holt társadalmi munka reprodukcióját, és a munkások megfelelő részesedését a közös munka termékéből, illetve a társult munka megnagyobbodott termelékenységéből, ami az eszközök közös befektetésén alapszik. Ezt az árat viszont a kollektíva önmagának is „megfizetné”, mert ellenkező esetben nem fizetődne ki a befektetés.

Minden ilyen befektetés voltaképpen a társadalmi tulajdon képező tőke befektetését jelenti — függetlenül attól, hogy önpénzelésről vagy hitelről van-e szó. Ezért a befektetés nyomán megnövekedett jövedelem nem kirárolag a konkrét kollektíva érdeme, hanem egyúttal a társadalmi munka eredménye is. És mégis, társadalmi tudatunkban szüntelenül jelen van a felfogás, hogy egészen természetes, ha ezzel a kifejezetten társadalmi jövedelemmel a kollektíva csak akkor rendelkezhet, amikor saját munkaszervezetébe ruházta be, de természetellenes, amikor más munkaszervezetek eszközeivel társította, illetve amikor a társadalmi tőke részeként mások munkaszervezetébe fektette be.

Emellett nem szabad elfelejteni, hogy az államtulajdon rendszerében is ugyanilyen árat — méghozzá jóval nagyobbát, a társadalmi viszonyokra nézve pedig sokkal súlyosabbat — fizet minden munkaszervezet, amelyik új munkahelyeket nyit meg, vagy létrehozza a munkatermelékenység növelésének objektív feltételeit. A különbség viszont abban van, hogy az állam nemcsak hogy elidegeníti a munkaszervezettől az állami eszközök befektetése alapján elért teljes hasznot, de a fizetések előírásával ennek a jövedelemnek a nagyságát is meghatározza. Mindkét esetben ez az egész folyamat kizárólag a társadalmi eszközök, illetve az államtulajdon képező eszközök körforgásának területén zajlik le. Csakhogy az előbbi esetben a társadalmi tőkét a társult munkások igazgatják az egyesített társadalmi tőke iránti azonos egyéni jogaik alapján, az utóbbiban viszont — az állami vagy a technokratikus apparátus teszi ezt az állami kényszer alapján. Az első esetben az eszközök társítását a társult munkások közvetlen érdekeltsége indítja el, a másodikban pedig — az állami struktúra politikai döntése. Ez az állami struktúra, persze, közelében állhat és politikailag felelős lehet a munkásnak, de — mint azt a gyakorlat megmutatta — egészen el is különülhet az ő érdekeitől, és felülkerelkedhet rajta. Ezért az emberek között könnyebben következnek be szocialistaellenes különbségek a második esetben, mint az elsőben.

Más szóval, ha nem valamilyen önkényes egyéni vagy csoportos kisajátításról van szó más munkájának, vagy a minden munkást megillető társadalmi tőkének a számlájára, hanem a dolgozó emberek közötti gazdasági viszonyok rendszeréről, amelyben a munkások együttesen igazgatják a társadalmi tulajdonban levő közös termelési eszközöket, akkor tárgyaltalan annak veszélyéről beszélni, hogy az egyik munkaközösség a holt munka, illetve a társadalmi tőke igazgatása útján kizsákmányolhatja a másik munkaközösséget. Ellenkezőleg, nagyobb a lehetőség a kizsákmányolásra, ha a munkaközösség a maga jövedelmével

„bezárkózik” a saját szervezetébe, kihasználva helyzetét a piacon, vagy azokat az előnyöket — ha nem termelő szervezetről van szó — amelyek a társult munkával szembeni monopóliumhelyzetéből adódnak. És ilyesmi ma valóban előfordul. Épp az ilyen jelenségek hatnak rombolólag arra a viszonyrendszerre, amelyet az 1971. évi alkotmányfüggetlenség állított fel. Ezek azonban, ha maga a rendszer nem is képes véglegesen felszámolni őket, mégiscsak másodlagos jelenségek, amelyeket mindinkább háttérbe szorít maga a társadalmi gyakorlat.

A gyakorlatban, természetesen, helyenként megcsorbulhat az egyenjogúság, és bekövetkezhetnek szocialistaellenes jelenségek. Hazánk szocialista erői azonban utópisztikus úton járnának, ha azt várnák, hogy valamely rendszer gátat vehet minden ilyen jelenség, irányzat és összeütközés elé. A döntő az, hogy mindennapi gyakorlatával minden egyes munkás és társult dolgozó az ilyen termelési, illetve társadalmi tulajdonviszonyoknak törjön utat a társadalmi fejlődésben, és a társadalom szocialista öngazgatási viszonyaiban. Maga ez a gyakorlat azután, meg a konfliktusok is, amelyek előállnak, minden nap megmutatják majd a társadalom döntőképes szocialista erőinek, hogy hol és milyen módon kell kifejezésre juttatni a társadalmi rendszer és az állam szabályozó szerepét, valamint a munkásosztály szervezett erőinek, illetve a szocialista társadalmi tudatnak az akcióját. És ez a szerep, ez az akció, döntő eleme és tényezője egy ilyen rendszernek.

Az állami tulajdonviszonyok rendszerében az állam a maga politikai kényszerével állítja kapcsolatba a munkást a társadalmi termelőeszközökkel, és, külön, a felhalmozott társadalmi tőkével. Ezt a kapcsolatot az öngazgatásos szocialista termelési viszonyok rendszerében viszont a tárgyiassal, társadalmiasított holt munka képezi, amely a társadalmi tőke gazdasági funkcióját végzi, illetve a *munkás jogát* érvényesíti, hogy egyazon módon igazgassa a termelési eszközöknek ezt a részét, akárcsak a társadalmi tulajdonban levő minden más termelési eszközt. A társadalmi tulajdon alapjára épülő gazdasági viszonyok ily módon megszabadulnak a politikai „mankóktól”, és megnyitják nem csak a munka felszabadulásának, hanem a társadalom demokratizálódásának útját is.

Épp ennél fogva most nagyobb jelentőséget kapnak a munkások-öngazgatók olyan közös fegyverei a társult munka és a társadalom anyagi, társadalmi-gazdasági és szociális folyamataiban, mint amilyen a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági viszonyok rendszere, a gazdasági rendszer, a tervezési rendszer, a közös gazdaságpolitika, az öngazgatási és társadalmi megállapodások módszere, az öngazgatásos társult munkára épülő politikai rendszer, az állam szabályozó szerepe stb. Ezeket a fegyvereket ma gyakran etatisztikusnak kiáltják ki, pedig csak addig voltak ilyenek, amíg az államtulajdont képező tőke hatóeszközei voltak. Az öngazgatásos munkásjövedelem rendszerében, amely a munka és a társadalmi tőke integrációját fejezi ki, ezek többé már nem az etatizmus instrumentumai, hanem mindinkább a társult munka hatótényezőivé válnak a dolgok igazgatásában, és a dolgozó emberek közötti viszonyok szabályozásában. Ezért elmaradhatatlan, hogy társadalmunkban ezeket a tényezőket most új szerepükben és új formáikban „revalorizáljuk”. Más szóval a szocialista állam forradalmi erejére továbbra is szükség van, de már nem úgy, mint a társadalmi tulajdon közvetlen hordozójára. Olyan tényezőként kell hatnia, amely biztosítani képes a társult munka gazdasági viszonyrendszerének zavartalan működését, s amely serkenteni tudja a szocialista öngazgatásos termelési viszonyok szüntelen megújulását. Ezért ebbe a rendszerbe meghatározott védő mechanizmust kell beépíteni, amely a szocialista- vagy öngazgatásellenes viszonyok újratermelődéseknek automatikusan ellenáll.

Különösen vonatkozik ez a társított jövedelemnek és a társult munka jövedelméből való közös részesedésnek a gazdasági viszonyaira. Társadalmunk eddig a törvény, tehát a kényszer erejével szabályozta a szerződéses viszonyok keretét a jövedelem társítása alkalmával, nehogy ezek a viszonyok a munka és a tőke közötti tulajdonviszonyokká alakuljanak át. Szerintem e viszonyok meghatározásában az eddigi elveket meg kell erősíteni, de ugyanakkor változatosabb formákat is elő kell irányozni ezekre a viszonyokra.

Épp ezért most — az előbbieken kifejtett elvek valóraváltása szempontjából — az ilyen fajta problémák megoldásának láncolatában az képezi a döntő fontosságú láncszemet, hogy milyen jellegűek és formájúak a gazdasági viszonyok a sokféle társastermelésben, meg a jövedelem és a munka integrációjában. Úgy vélem, ezen a területen a problémák egyik fő forrását az képezi, hogy meglehetősen szegényesek a mi rendszerünk által megengedhető, serkentő gazdasági formák a jövedelem társításában. Megokoltan helyezkedtünk szembe az ún. „tőke-viszony” bevezetésével az öngazgatásos integrációk gazdasági szervezetébe, mert ez kifejezetten tőkés kategóriát vitt volna be gazdasági rendszerünkbe. Nagyon lassan találunk azonban, és még lassabban vezetünk be a társadalom gazdasági szervezetébe olyan új formákat, illetve olyan gazdasági és jogi alakzatokat, intézményeket, amelyek lehetővé tennék és serkentnék a munka és a jövedelem szabadabb mozgását és társítását, és ugyanakkor biztosítanák a társadalmi tulajdon, az öngazgatás, a szocialista viszonyok

újratermelődését. A jövedelmi törvénnyel, és külön a közös beruházásokra vonatkozó rendelkezésekkel, igaz, további határozott lépést tettünk előre a társastermelési és az integrációs gazdasági viszonyok ilyen jellegű meghatározásában. Lényegében véve a XXI. és a XXII. alkotmányfüggelék is ezekből az alapelvekből indul ki. E viszonyok létrehozásában azonban továbbra is csak szerény, és gyakran nem megfelelő gazdasági és jogi eszközök állnak a rendelkezésünkre. Ezért a gazdasági kapcsolatok a munka és a társult munka dolgozói között nem olyan ütemben jönnek létre, mint ahogy erre a társadalomnak szüksége lenne. Ezenfelül ezekben a viszonyokban továbbra is elég sok hely maradt az öngazgatás-ellenes, azaz a technokrata-monopolisztikus és etatikus irányzatok és eltorzulások előretörésére.

Az integrációk gazdasági viszonyainak rendezetlensége miatt a társadalmi újratermelés eszközeinek koncentrációjában megmaradtak a régi merev formák, mindenekelőtt a hitelviszonyok — a törlesztésekkel, a határidőkkel és a banknak fizetett kamatokkal. Ezek a viszonyok nem adnak mindig megfelelő gazdasági ösztönzést még a koncentrációra, s ezzel együtt az erőteljesebb integrációs folyamatokra sem. Ilyen a helyzet, különösen amikor a termelés integrációjáról van szó, de még inkább, amikor a termelés és a kereskedelem integrációját kellene megvalósítani. Gazdaságilag és technológiaiilag bármennyire is szükséges az integrálódás, ez nálunk mégis sok nehézség árán, túl lassan és leginkább csak ösztönösen valósul meg. Az integrációk mozgó ereje gyakran nem a munkások gazdasági, alkotói, szociálpolitikai érdekltsége volt, hanem úgy mondhatnánk: a „nem formális” kényszer. Ez a kényszer vagy a társadalom politikai tényezőinek nyomásából állott, vagy az erősebb munkaszervezet gazdasági erején alapozódott ahhoz a munkaszervezethez viszonyítva, amely kilátástalan gazdasági helyzetbe került. S hogy eközben megkerüljék a fennálló rendelkezéseket, gyakran alakultak ki körülményeinkhez képest túl nagy centralizált „mammutvállalatok”, jölehet az ilyen társult munka gazdasági és technológiai követelményeinek esetleg jobban megfelelt volna a munka társításának valamely összetettebb struktúrája, amely nemcsak a kölcsönös kapcsolatot és felelősséget, de az önállóságot is biztosítaná az egyes szervezetek viszonyában.

Másrésről, az integrációkkal szembeni ellenállás sem alapult mindig a gazdasági és a politikai kényszer ilyen irányzatai elleni védekezésen, hanem a munkások nem kielégítő érdekltségén is, a partikularizmuson, az etatista autarkizmuson, és még inkább a gazdasági rendszer nem adekvát megoldásain.

Ha sikeresen szembe akarunk szállni mind a „kényszer” módszereivel, mind pedig a konzervatív integráció-ellenességgel, nem elég ezeket politikailag elítélni és jogilag üldözni. A társulások meglévő formáit nálunk jórészt annak következményei kényszerítették ki önkéntelenül is, hogy gazdasági rendszerünkben, és ennek gazdasági és jogi instrumentáriumban sok a gyöngye pont. Éppen ezért a „kényszer” módszere, bármennyire is inadekvát ez a módszer hosszabb távon, mégis elég sok pozitív eredményhez, úgy is mondhatnám, több pozitív, mint negatív eredményhez vezetett. Ez a módszer azonban ugyanakkor konfliktusokat is kiváltott, amelyek aláássák ezeknek az integrációknak a szilárdságát még olyan esetekben is, amikor az egészséges gazdasági viszonyok inkább megerősítéket azt.

Ezért is szükséges konkrét formába önteni, jogilag biztosítani és megszilárdítani a gazdasági viszonyokat a folyó és holt munkával való rendelkezés egységes öngazgatási rendszerének területén. A munkás így mindig tudhatja, hogy az ő holt munkája — bárhol is fekteti be ésszerűen a társadalmi újratermelés eszközeibe — mindig visszatérül hozzá, illetve saját munkaszervezetébe, kibővülve a társadalmi munka megnagyobbodott termelékenységének eredményeivel. Minthogy ily módon a munkás, illetve minden munkaközösség, saját teljes folyó és holt munkájával való hozzájárulásának meghatározott arányában, és a munka szerinti elosztásában, ennél fogva gazdaságilag és alkotókészségénél fogva is az eddiginél érdekelttbbé válik abban, hogy a megvalósított jövedelemből racionális részt válasszon ki az akkumulációba. Mert a munkás anyagilag csak akkor lesz érdekelt abban, hogy ezt az akkumulációt a társadalmi munka olyan területén fektesse be, ahol a legnagyobb mértékben járulhat hozzá a társadalmi munka össztermelékenységének növeléséhez, illetve a társadalom termelőerőinek fejlődéséhez, amennyiben a befektetett akkumulációnak épp ettől a határfokától válik függővé az ő részesedése is a társadalmi munka össztermékének elosztásából. Az integráció ily módon megkapja a maga mormális gazdasági, tettekre készítő stimulusait, az állami, a politikai és a szociális kényszer pedig mindinkább azokra a szűkebb területekre korlátozódik, amelyekhez különleges társadalmi érdek fűződik, vagy ahol maguknak a dolgozó embereknek a szociális érdekei ütköznek össze.

Épp ennyire szükség van arra is, hogy a társult munka öngazgatási rendszerét különféle gazdasági és jogi hatóeszközökkel és intézményekkel, a társult munka és jövedelem új szervezeti formáival gazdagítsuk. Szükség van erre magában a jövedelemelosztásban is,

hogy a dolgozó emberek, illetve a társult munka alapszervezetei a társulásban szabadabban válogathassanak a formák és eszközök között, saját közös érdekeiknek, munkájuk és ügyvitelük konkrét természetének figyelembe vételével, s hogy ezenfelül ily módon nagyobb rendet, szilárdságot és felelősséget vigyünk be mindezekbe a viszonyokba. A zűrzavar ezen a területen a munka és a jövedelem integrációjának a legnagyobb ellenséggé válhat. Ezenfelül a jogoknak és a felelősségnek csak ilyen összefüggése alapján lehet kiépíteni az öngazgatási és társadalmi tervezés teljes, integrált rendszerét is. Enélkül minden terv nálunk csak prognózis marad, ami senkire nézve sem kötelező, s nem válik reális tényezőjévé az anyagi folyamatok összehangolásának a társadalom gazdasági életében. E tekintetben konkrétan azokra az előírásokra gondolok, amelyek a munka és a jövedelem társítását, a társulási formákat, a különféle társulási formákban érvényesülő jogokat és felelősséget, a közös igazgatási szerveknek a társulás alkalmával érvényesülő szerepét és jogait, a kötvények és más értékpapírok kiadásával, társadalmi-gazdasági életünkbe való bevezetésével kapcsolatos jogokat és felelősséget stb. szabályozzák.

Ezenkívül nálunk nagyon lassan jutnak polgárjoghoz az olyan gazdasági kategóriák, amelyek meghatározzák a jövedelem gazdasági struktúráját, mint amilyenek például a haszon, a veszteség, a extranyereség, a járadék, a termelési költségek mutatói, a munka termelékenységének gazdasági mércéi, a termelési eszközök és a jövedelem szerves összetételének aránya az egyes munkaszervezetekben, a befektetés kifizetődősége stb. E gazdasági kategóriák alacsonyfokú „autoritása” a felelősség megállapításában egyrészt elhomályosítja a munkaszervezetek tevékenységének és ügyvitelének eredményességét, másrészt pedig csökkenti a társadalmi tervezés rendszerének szilárdságát és hatékonyságát.

Egyesek attól félnek, hogy az ilyen és ehhez hasonló gazdasági kategóriák bevezetésével gazdasági rendszerünkben veszélybe hozzuk a dolgozó emberek közötti jövedelmi viszonyok érvényesülését. Mindabból, amit a korábbiakban már kifejtettünk, világosan következik, hogy ez a félelem alaptalan, és pedig mindenekelőtt két okból. Először is, két különböző dologról van szó. A jövedelem elsősorban gazdasági kifejezője az olyan termelési és társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek között a munka és a társadalmi tőke a munkás kezében integrálódik. Az említett gazdasági kategóriák viszont valójában a munka és gazdálkodás sikerének mércéi, melyek nélkül a jövedelmi viszonyok sem fejlődhetnek összhangban a társult munka öngazgatásos integrációjának és a termelők fejlődésének szükségleteivel. És másodsorban, mindezek a gazdasági kategóriák a mi gazdasági életünkben objektíve jelen vannak, és ténylegesen szinte korlátlan a hatásuk. Végeredményben nem az a lényeg, hogy létezik-e haszon, extranyereség, járadék stb., hiszen ezek és a hasonló tényezők mindenképpen nagyon is világosan kifejezésre jutnak az egyes munkaszervezetek különböző nagyságú jövedelmében, sőt — mint már korábban megállapítottuk — a munkásokat megillető személyi jövedelmek különbözőségében is, ami a munkához való hozzájáruláson és a munka minőségén alapszik. Az igazi problémát tehát nem az képezi, hogy elismerjük-e ezeket a kategóriákat, vagy sem, hanem az, hogy az áruteremelés feltételei között miképpen küszöbölhetjük ki zavart keltő, negatív hatásukat a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyokra és az öngazgatásra. Gazdasági funkciójukat alá kell rendelnünk a jövedelmi viszonyoknak, illetve a dolgozó emberek közötti olyan társadalmi-gazdasági viszonyoknak, melyek a munka és a társadalmi tőke integrációjának alapszanak, olyan integrációjának, amelyet a munkások tartanak gazdasági és politikai ellenőrzésük alatt.

A gazdasági viszonyok rendszere tekintetében külön problémát jelent, hogy személyi jövedelmével a munkás milyen módon részesedjen a társadalmi tőke funkcióját betöltő holt munka igazgatása alapján megvalósuló jövedelemből. Ez a probléma egyes esetekben központi helyet kapott a holt munkáról folytatott vitákban, jóllehet ennek valójában másodlagos a jelentősége. A holt munka helye és funkciója tekintetében társadalmi-gazdasági rendszerünkben a munka és a társadalmi tőke integrációjának van döntő és elhatároló jelentősége, mint ahogyan azt már korábban megállapítottuk. A munka és a társadalmi tőke integrációjával a jövedelmi viszonyok rendszerében nagyrészt megoldódik az a probléma is, hogy milyen arányban részesedjen személyi jövedelmével a munkás a társult munka alapszervezetének jövedelméből, ami a holt munka igazgatása alapján valósul meg. Mégis azon a véleményen vagyok, hogy a munkás személyi jövedelme és a holt munka igazgatása által megvalósuló jövedelem egymáshoz való gazdasági és anyagi viszonyát társadalmunkban külön is tisztáznunk kell. Világos azonban, hogy itt semmiféle kompromisszumról nincs szó a tekintetben, hogy a munkás a társadalmi tőkével esetleg valamilyen magántulajdonjogi viszonyban állna. Ezt külön is hangsúlyoznom kell, mert nálunk néha már maguk a fogalmak is különféle nézeteltérésekre adnak alkalmat.

Létezik olyan szemlélet is, amely a holt munka igazgatásával együttjáró gazdasági viszonyokat kiegyenlíti a részvényrendszeren alapuló magántulajdon-viszonyokkal. Ezzel kapcsolatban legalább két döntő fontosságú különbségre kell rámutatnunk. Ezek a különb-

ségek oly nagyok, hogy semmiképpen sem fejlődhet át egyik a másikba, amennyiben természetesen a szocialista, öngazgatási viszonyok fejlődését nem engedjük át a véletlennek, hanem irányát szilárd társadalmi, gazdasági és politikai rendszerrel szabjuk meg és hangoljuk össze. Először is a magántulajdonban levő részvény lényege az idegen munkatöbblet kihasználása, illetve kisajátítása a befektetett tőkére, illetve a megvásárolt munkaerőre vonatkozó tartós magántulajdonjog alapján. Ezért a magántulajdonban levő részvények rendszerének egyetlen formája, azaz a társadalmi tőke összetételében a tőke barmiellyel való magánrendelkezés semminemű formája sem fogadható el elvileg társadalmunk számára. Más szóval, ha társadalmunk valamely gyakorlati okból kifolyólag érdekeltté válna ilyen koncessziókat adni ideiglenesen egyes pénztulajdonosoknak — miáltal ez a pénz tőkévé változna — tudatában kellene lennünk annak, hogy ezzel egyenesen a tőkés viszonyoknak adunk koncessziókat. Úgy vélem, hogy társadalmunk semmi sem készítheti ilyen koncessziók kiadására. A mi öngazgatásos gazdasági rendszerünk, a különféle gazdasági hatóeszközök rugalmas alkalmazása mellett számottevő lehetőségeket nyújt az idegen tőkének és a dolgozó emberek szabad magán eszközeinek angazsálására anélkül, hogy ilyen elvi jelentőségű koncessziókat kellene kiadnia, amivel megbontaná a szocialista és öngazgatásos termelési viszonyok rendszerének egységét. Társadalmunk számára „olcsóbb” magasabb árat fizetni a tőkéért, mint a kapitalista viszonyok koncesszióinak rabjává válni, aminek hosszú lejáratú káros következményei lehetnének a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésére, s ami a végén egész biztosan gazdaságilag is drágább lenne. A magántulajdon-jellegű részvényrendszerrel szemben az 1971. évi alkotmányfüggelékben tartalmazott jog a holt munka alapján a dolgozóknak azt a jogát jelenti, hogy saját munkája alapján részt kapjon a társadalmi jövedelemből, s ehhez alapot ad a dolgozó emberek szolidaritása is, nem pedig az, hogy magántőkével rendelkezik akár a saját munkaszervezete, akár a társult munka más szervezete keretében.

Másodsor, a magántulajdonban levő részvény a tőke feletti magánrendelkezés jogát feltételezi, s ezzel együtt az idegen munka kizsákmányolásának és a profit kisajátításának tartós jogát is magában foglalja. A dolgozó, illetve a munkaszervezet holt munkája ezzel szemben, az alkotmányfüggelék alapján, csupán részét jelenti a társadalmi terméknek, aminek megvan a maga ára. Ennek az árnak társadalmi ellenőrzés alatt kell állnia, s a munkásnak, illetve a munkaszervezetnek az egységes társadalmi rendszer keretében csak addig van rá joga, amíg a befektetett holt munka nem amortizálódik. Ilyen gazdasági viszonyok között tehát, saját jövedelmének befektetésével egyik munkaszervezet sem szerezhet magának tartós igényt a másik munkaszervezet jövedelmének részére, mert arra csak addig lehet joga, amíg befektetett eszközeit vissza nem kapja a megfelelő fix vagy „mozgó” ár formájában, amelynek magasságát és visszafizetési módját a megkötött szerződés határozza meg. Ilyen viszonyokat meg lehetett valósítani a gazdasági viszonyok meglévő rendszer keretében is, a közös beruházásokra vonatkozó törvény, illetve a jövedelmi törvény és a közös beruházásokról szóló szerződések alapján. Valójában tehát, ez esetben, a hitelviszonyok sajátos formájáról van szó, melyben az ügyviteli kockázatot együttesen viselik, a befektetett eszközök amortizációjának gyorsasága pedig nem az annuitások magasságától függ, hanem az együttesen megvalósított tiszta jövedelemből való részesedés magasságától, s ez a jövedelem — mint már hangsúlyoztuk — kifejezetten társadalmi tulajdon jellegű fogalom. Ez az együttműködés kizárólag pénzügyi érdekeltségen is alapulhat, de a kölcsönös társastermelés kétoldali érdekeltsége alapján, szerződés útján is kialakulhat. Amíg azonban az ilyen viszonyok eddig inkább csak kivételt képeztek, az 1971. évi alkotmányfüggelék alapján általános érvényűekké kellene hogy váljanak.

Persze, ezekben a gazdasági viszonyokban is előfordulhatnak az idegen munka kizsákmányolásának elemei, amennyiben a befektetett tőke ára túl magas lenne. Ez a probléma máris felvetődik a bankkamatokkal kapcsolatban. Ezért mindezekben a viszonyokban valószínűleg rendkívül jelentős lesz a társadalmi szervek intervenció és ellenőrző szerepe is, de még inkább az öngazgatói megállapodások szerepe és a szakszervezet ténykedése. Az ilyenfajta problémákat mégis mindenképpen könnyebb lesz majd megoldani, mint a mostaniakat, amelyek abból eredtek és erednek, hogy a jövedelemből igen nagy rész a régi formájában végérvényesen elidegenedik azoktól a munkásoktól és munkaszervezetektől, amelyek létrehozták.

Mindehhez még egy dolgot tehetnénk hozzá. Bármilyen formában is részesedik a munkás saját holt munkájának jövedelméből, az gyakorlatilag mindenképpen arra ösztönzi majd, hogy ésszerűbben gazdálkodjon önnön munkájával és az újratermelés társadalmi eszközeivel. Ezek szerint ez a részesedés mindig jóval kisebb lesz, mint a hozzájárulás a társadalmi munkához, vagyis mint amekkora az összmunka társadalmasított termékébe, illetve az ossztársadalmi tőkébe való befektetés. Ezért szinte nevetséges lenne azt állítani, hogy ez az elv, amely szerint a holt munka alapján megvalósuló jövedelemből személyi

jövedelmével a munkás is részesedik, már magában véve is veszélybe sodorhatja a szocialista viszonyokat, vagy a dolgozó emberek kölcsönös kizsákmányolásához vezethet. Ellenkezőleg, épp az idevágó rendezetlen viszonyok vezetnek el most oda, hogy a magasfokúan felhalmozóképes munkaszervezetek dolgozói, akik kivételesen magas személyi jövedelmeket valósítanak meg, lényegében más dolgozók holt munkáját sajátítják ki meghatározott mértékben. Ez legfőképpen abban a tényben fejeződik ki, hogy az egyes ágazatok között nálunk olyan nagyok a különbségek az egyazon munkáért juttatott személyi jövedelmekben, hogy azt már semmivel sem lehet megindokolni.

Világos persze, hogy ilyen viszonyokat nem lehet ösztönyszerűen felállítani és továbbfejleszteni, hanem csakis a társult munka dolgozóinak egységes gazdasági viszonyrendszerével, amiről korábban már volt szó. Véleményem szerint ezeknek az egységes gazdasági viszonyoknak mindenekelőtt a következő követelményeket kell kielégíteniük:

először is, anyagilag és építőjellegűen a munka és a jövedelem társítására kell ösztönöznünk a dolgozókat oly módon, hogy az ilyen társult gazdasági eredményének a társult munka minden szintjén, amelyen a munkás, illetve társult munkájának alapszervezete munkájával és jövedelmével hozzájárul annak megvalósításához, ennek az eredménynek meghatározott mércék szerint ki kell hatnia a személyi jövedelmek munka szerinti elosztására;

másodszor, szociális biztonságot kell nyújtaniuk a dolgozó ember számára a társult munkában mindenekelőtt azáltal, hogy életfeltételei többé már nem kizárólag saját folyó munkája eredményein múlnak, hanem meghatározott mértékben azon is, hogy milyen mértékben járult hozzá egész korábbi munkájával, évről évre kifejtett össztevékenységével munkaszervezete előrehaladásához és általában a társadalom termelőerőinek fejlődéséhez;

harmadszor, gyökeresen fel kell számolniuk a bérviszonyok maradványait a gyakorlatban és az emberek tudatában azáltal, hogy a munkás többé már nem kizárólag a folyó munka prizmáján át, hanem mindenekelőtt a munka hosszú lejáratú eredményeinek prizmáján át, s már nem csak a saját munkája, hanem munkaszervezete egész munkája és az ösztársadalmi munka szempontjából tekint a jövőbe, saját jövőjébe;

negyedszer, feltétlenül hatást kell gyakorolnia a nyugdíjrendszer reformjára is olyan értelemben, hogy a nyugdíj ne maradjon csupán személyi jövedelemmel „megvásárolt érték”, hanem váljon a dolgozó ember jogává saját holt munkája alapján, amely összetevő része lett a társadalmi vagyonnak.

Ezzel minden bizonnyal nem merítettem ki mindent, amit a munkás és az ő holt munkája közötti anyagi viszonyokról el kellene mondani. Nekem azonban csak az a szándékom, hogy e problémák megoldásában a legfőbb utakra mutassak rá. Kétségtelen, hogy egy szocialista társadalomnak megfelel az olyan gazdasági-szociális rendszer, amely anyagi összefüggést hoz létre a munkás és annak holt munkája között, mégpedig a szolidaritás elve alapján, s nem kizárólag a dolgozó emberek egyéni jogait véve tekintetbe. Mindamellett azonban ezeket a jogokat és formákat sem szabad kizárni a munkás és a holt munka közötti közvetlen viszonyok problémáinak megoldásából. Sok vállalat már most is kölcsönöket ír ki, és kötvények segítségével használja fel a dolgozók megtakarított pénzét saját gazdasági fejlődésére. Úgy hiszem, társadalmunknak érdekében áll, hogy ösztönözze az ilyen kezdeményezéseket, amennyiben azok ugyanolyan elveken alapszanak, mint a közös beruházások egész rendszere, vagyis ha a jövedelemből való részesedéssel fizetik ki a befektetett holt munka árát, s a kötvények ezzel amortizálódnak. Mi több, véleményem szerint, az ilyen gazdasági viszonyoknak még nagyobb szerepet kellene biztosítanunk társadalmunkban, mint jelenleg, méghozzá nem csupán amikor a munkások megtakarított eszközeiről van szó, hanem akkor is, amikor a munkásnak elismerjük azokat a gazdasági jogait, amelyek a munkában eltöltött évek szerint, vagyis gazdasági kifejezéssel élve, amelyek önnön holt munkája alapján illetik meg.

A munkás és az általa kifejtett holt munka közötti közvetlen viszony elismerése tekintetében is észlelhető nálunk félelem, hogy ez megbonthatja társadalmunkban a gazdasági viszonyok szocialista jellegét. Úgy hiszem, itt valami másról van szó. Nem egyébről, mint egy új formájú hitelviszonyról, ami épp a szocialista társadalomnak felel meg, mert sohasem alakulhat át az idegen munka kizsákmányolásává — már amennyiben a társadalom a maga gazdasági rendszerével biztosítja azoknak az alapelveknek az érvényesülését, amelyekről az előbbieken volt szó. Ez a hitelviszony fontos előrelépést jelent a mai bankamatokkal szemben, hiszen külsőleg a kamat kifejezetten a tőkés hitelrendszer maradványa. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy nálunk meg kell szüntetni a kamatokat. Mindenki tudja, hogy a kamat nélkülözhetetlen hatóeszköze a modern gazdasági életnek nem csupán nálunk, hanem az összes többi szocialista államban is. Olyan véleményem sem vagyok, hogy nálunk ugyanazt a szerepet tölti be, mint a kapitalizmusban. A kamat olyan, amilyen a termelési és a társadalmi-gazdasági viszonyok rendszere, amelyben hatását kifejti.

Jellege attól függ, hogy kinek a kezében van a társadalmi tőke. Ha a társadalmi tőke a munkásoké, akkor egyik vagy a másik úton a kamat is az ő kezükbe kerül vissza, vagyis megosztja sorsát a munkásjövedelem összes többi részével. Amde, ha mindez érvényes a kamatra, akkor még inkább érvényes arra a különleges hitelrendszerre, amely a munkások vagy a munkaszervezetek közötti gazdasági viszonyokban fejeződik ki, s amelynek alapját a közös befektetések és a jövedelem közös elosztása képezi a befektetett folyó és holt munka árnyában.

Még egyszer meg kell itt ismételni, hogy mindig, amikor a mi öngazgatásos társadalmi-gazdasági viszonyaink továbbfejlesztésének említett és további problémáiról tárgyalunk, a bürokratikus és technokrata-monopolisztikus irányzatok bírálatát úgy kell értelmezni, mint azoknak a meghatározott elemeknek a bírálatát, amelyek megtalálhatók termelési és társadalmi-gazdasági viszonyaink rendszerében, s nem úgy, mintha ez az igazgatási funkciók jelentőségének és szerepének, vagy e funkciók nélkülözhetetlen szakmai autoritásának, vagy az emberek felelősségének lebecsülése lenne ezeken a funkciókon. Ellenkezőleg, e funkciók szakmai, politikai és káderösszetételének biztosítása, hatóképességük növelése szintén öngazgatási rendszerünk továbbfejlesztésének legjelentősebb feladatai közé tartozik.

A társult dolgozó embereknek egyre nagyobb szükségük van a tehetséges szakértői-igazgatási struktúrára, ami azt jelenti, hogy ennek viszonylagos hozzájárulása a termelés és a munka folyamataihoz, a fizikai munkához képest, egyre nagyobb lesz. De hogy épp ez a folyamat mennél kevesebb társadalmi összeütközéssel járjon együtt, feltétlenül szükséges, hogy ez a társadalmi struktúra ma a társult dolgozók instrumentuma legyen, ne pedig az önállósult társadalmi tőkéné. Ily módon a munkás is érdekelttebbé válik abban, hogy mennél képzetesebb szakvezetői apparátusa legyen. E folyamat során mind szűkebbre szorul a szellemi és a fizikai munka közötti összetűzések területe, mégpedig olyan mértékben, amennyire ez az igazgatási struktúra a munkásosztály képzettségének és tudásának a legfelelősebb hordozójává válik.

És végezetül, az öngazgatási rendszer továbbépítésében semmiképpen sem becsülhetjük le a védelmi mechanizmusok jelentőségét azoknak a meghatározott öngazgatás- és szocialistaellenes, vagy partikularista-egoista nyomásoknak a megtörésében, amelyek előfordulnak a gyakorlatban, s amelyeknek jelentkezését magával a rendszerrel nem lehet megakadályozni. Például, amíg az egyik oldalon megállapítjuk, hogy gazdasági rendszerünk viszonylag szegényes azokban a formákban, módszerekben, eszközökben, de jogi rendelkezésekben is, amelyek több szabadságot nyújtanának a sokszoros szerződéses viszonyoknak a társult munkában és azok integrációiban, addig a másik oldalon fennáll a féltélem, hogy a szabadabb mozgás a gazdasági viszonyoknak ezen a területén, egyszerű szóval élve, a társadalmi tőke használatában „árfelhajtáshoz” vezetne — az egyik munkaközösségnek javára, de a másiknak a kárára. Ez csak még inkább kielezi azokat a problémákat, amelyek a munkaszervezetek nem egyenletes fejlődéséből erednek. De függetlenül ezeknek az áraknak a jellegétől, fennáll a reális veszélye annak, hogy a magasabb fokú termelékenységgel vagy korszerűbb technológiával rendelkező munkaszervezetek és integrált társulások túlságosan nagy mennyiségű társadalmi tőkét központosíthatnak. Ennek azonban mindenképpen gátat lehet vetni a megfelelő hatóeszközökkel és a társadalmi rendszer jogi rendelkezéseivel.

Egészen világos, hogy a gazdasági viszonyoknak egy ilyen rendszere nem működhet kielégítően, ha ezekbe a viszonyokba nem építjük bele a dolgozó emberek szociális, és ezenfelül gazdasági szolidaritását. Ezt a fogalmat azonban nem úgy kell értelmezni, mint a dolgozó emberek kölcsönös segítségnyújtását. A szolidaritásnak az öngazgatás és az öngazgatási megállapodás forrásává kell válnia, az alkotmányos és a gazdasági rendszer elemét kell képeznie olyan értelemben, hogy a kölcsönös gazdasági felelősség meghatározásának jelentős eszközévé váljon a dolgozó emberek és a munkaszervezetek között. A szolidaritás ezenkívül a munkások és a munkaszervezetek kapcsolatának egyik formája a társadalommal, hosszú távon pedig a munka szerinti elosztás alapján kialakuló gazdasági és szociális különbségek csökkentésének nagyfontosságú tényezője. Ezért a szolidaritásnak gazdasági és szociális jellegűnek kell lennie, és a maga részéről ki kell hatnia nemcsak a jövedelemelosztásra, hanem, mi több, a termelési viszonyok jellegére is.

Az úgynevezett tartalékalapoknak és a munkások, munkaszervezetek közötti gazdasági szolidaritás más formáinak, mint amilyen például a biztosítás a kölcsönösség és szolidaritás alapján a dolgozó emberek szociális biztonságának anyagi alapja stb., társadalmunkban sokkal nagyobb szerepet kellene biztosítani a jelenleginél. Az adópolitika és az egyes szolidaritási alapokhoz való öngazgatásos hozzájárulás rendszerének olyannak kellene lennie, amely szavatolhatná, hogy ezekhez az alapokhoz — ott, ahol a társadalmi gazdaság érdekei ezt megengedik — nagyobb arányban járuljanak hozzá azok, akiknek nagyobb a tiszta

jövedelmük, illetve akiknek magasabb fokú a piaci hasznuk, az extra nyereségük, a járadékuk, a társadalmi tőke befektetéséből eredő hasznuk stb. Ahol csak lehetséges, biztosítani kellene az alapok öngazgatási jellegét, hogy igazgatását maga a társult munka vagy az öngazgatásos érdekközösség végezze.

Az ilyen szolidaritásnak, természetesen, gazdaságilag igazoltnak kell lennie, s ez az igazoltság a szolidaritás határát jelenti. Az olyan szolidaritás, amely a parazitáknak és az olyan munka- és kapacitásformák fennmaradásának kedvez, amelyek a társadalmi munka termelékenységének csak ártalmára lehetnek, az valójában a dolgozó emberek igaz érdekei ellen fordul. Ezért a tartalék- és más hasonló alapok eszközeinek felhasználása során, egyrészt, külön figyelmet kellene fordítani arra, hogy egy-egy gazdasági válságba jutott munkaszervezet pénzelése mennyire indokolt a társult összmunka érdekei szempontjából, másrészt pedig, a dolgozó emberek anyagi helyzetével és szociális biztonságával kapcsolatos kérdések megoldására kellene törekedni függetlenül attól, hogy ki melyik munkaszervezetben dolgozik. Ezért ezeknek az alapoknak a jelenleginél jóval nagyobb szerepet kellene magukra vállalniuk — az eszközök nagysága és feladataik természete szerint egyaránt — a termelési kapacitások rekonstrukciójáért, a társastermelésért és az integrálódásért, a dolgozó emberek átképzéséért és más hasonlókért folytatott harcban. Ilyen minőségükben egyúttal a társadalmi tervezés instrumentumát képezhetnék.

Megokolt az a félelem is, hogy a bővített újratermelés eszközeinek társítása alkalmával a befektetést eszközöző munkaközösség inadékvát gazdasági viszonyokat szabhat ki az adós-munkaközösségre — akár túl magas árat követelve a befektetett társadalmi tőkékért, akár úgy, hogy a befektetett tőkét az élő munka terhére, vagyis a másik munkaszervezetben, illetve a társult munka másik alapszervezetében dolgozó munkások személyi jövedelmeinek terhére fizeteti meg. Szemellátható, hogy e tekintetben a társadalmi közösségnek — akár a társadalmi megállapodások útján, akár állami szabályrendeletekkel — szintén jelentős felelősséget és szerepet kell magára vállalnia. A közös beruházásokkal kapcsolatos gazdasági viszonyok meghatározásában egyetlen szerződéssel sem lenne szabad megbontani a jövedelemmel való rendelkezés és a jövedelem igazgatása tekintetében a társult munka alapszervezeteiben dolgozó munkások egyenjogú helyzetét, függetlenül attól, hogy ezek a munkások a munkájukat vagy eszközeiket társították-e. Más szóval, a megvalósított jövedelemnek csak azt a részét lehet elosztani, ami a munka anyagi alapjának bővítését szolgálja, vagyis a *társadalmi tulajdonban levő akkumulációt*, mégpedig a társult szervezeteknek és a társult munka alapszervezeteinek mindegyikében, nem lehet viszont elosztani a jövedelemnek azt a részét, amely azonos feltételek mellett minden munkást megillet, s az *egyéni és közös fogyasztás célját szolgálja, valamint a belső tartalék- és más alapok eszközeit képezi*.

Hogy e viszonyok fejlődéséhez minél kedvezőbb feltételeket hozunk létre, illetve hogy a lehető legnagyobb mértékben megakadályozhassuk az említett eltorzulásokat a közös beruházások, vagyis a jövedelem társítása alkalmával, de épp így a munka szerinti elosztásban is — a jövedelem ily módon való társításának gyakorlatát részint az alkotmánnyal és a törvényhozással, de mindenekelőtt az öngazgatási és társadalmi megállapodásokkal is erőteljesebben rendszabályoznunk kellene. A szakszervezeteknek e tekintetben is a legfelelősebb szerepet kellene vállalniuk, hiszen itt épp a munkások és a munkaszervezetek egyéni érdekeit kell összeegyeztetni a társult munka közös érdekeivel, ami különben is a szakszervezetek alapvető feladata.

A munka integrációjának ilyen gazdasági viszonyokon alapuló fejlesztésével szemben akadályként merül fel az a félelem is, hogy a regionális fejlődésben ez tovább növelheti a különbségeket. Ezt a félelmet, véleményem szerint, az eddigi gyakorlat sok mindenben igazolja. Mint már hangsúlyoztam, az össztársadalmi munka gazdasági viszonyait szabályozó megfelelő rendszer befejezetlensége oda vezetett, hogy a társadalmi tőke szakmóttörő része elidegenedett a munkástól, illetve mentesült a dolgozók közvetlen gazdasági és politikai ellenőrzése alól. Ezek az eszközök oly módon centralizálódtak az integráció központjában, ami az egyes területek viszonyában az eszközök inadékvát átömlesztését eredményezte, s ez nem ritkán konfliktusokat idézett elő közöttük. Emiatt nem csupán egyes munkaközösségek, de a politikai tényezők és egész társadalmi - politikai közösségek is gyakran úgy léptek fel, mintha valamilyen autarkikus irányzatok hordozói lettek volna, jóllehet ez valójában nem volt más, mint védekezés az egyenlőtlen viszonyok és a kizsákmányolás kísérlete ellen. Az 1971. évi alkotmányfüggelék alapján készülő rendszernek, amely a gazdasági viszonyokat szabályozza majd, a többi között meg kell akadályoznia, vagy legalábbis a minimumra kell csökkentenie a társadalmi tőke ilyen formában való központosítását. Ezenkívül, mint már mondtuk, az ilyen irányzatok felszámolása érdekében magába az öngazgatási és politikai rendszerbe is feltétlenül be kell építeni megfelelő védelmi rendszert, s a meglevőket megerősíteni, mint amilyenek a tar-

talék- és más alapok, a nem eléggé fejlett vidékek pénzalapja stb. Amennyiben következetesen nem az 1971. évi alkotmányfüggelékek alapján építenénk ki a társadalmi tőke integrációja és központosítása tekintetében a gazdasági viszonyokat, a termelési eszközök nagyobb integrációja és koncentrációja, vagy a társult munka nagyobb és összetettebb szervezeteiben a társadalmi tőke centralizációja kisebb vagy nagyobb mértékben az integrált munkaszervezetek jóvedelmének elvonására szolgáló eszközzé válna a „központok” kezében, ami a különböző köztársaságokban működő munkaszervezetek integrációja esetében a jóvedelem átömlesztését jelenthetné egyik köztársaságból a másikba. Nem kétséges, hogy az efféle gazdasági viszonyok a nacionalista jelenségek állandó forrásaivá válnának, és pedig olyan erős forrásaivá, amelyek még a munkásosztály egy részét is a nacionalizmus ideológiájának hatása alá vonhatnák.

Ezért nem lesz fölösleges még egyszer külön is rámutatni arra, hogy milyen kapcsolatban áll ez a probléma nálunk a nemzetek közötti viszonyok jellegével. A társadalmi tőke integrációjának, illetve centralizációjának inadekvát gazdasági viszonyai nem ritkán politikai összetűzésekhez vezetnek. Mi több, nálunk a nacionalizmus fő forrásaivá válnak. Gazdasági rendszerünk kiépíthetlensége oda vezetett, hogy a társadalmi tőke államtulajdonot képező alapjainak decentralizálása során az egyes köztársaságok gazdaságainak viszonyában olyan jelenségek ütötték fel fejüket, amelyek már-már a „tőke-viszonyokat” jellemzik. Olyan jelenségek ezek, mint amilyeneket az etatista tőkék viszonyában figyelhetünk meg. Ezek a konfliktusok korábban az állami investíciós alapok felosztása körül jelentkeztek, az utóbbi években pedig azokban a jelenségekben fejeződnek ki, amelyeket a centralizált „köztársasági tőkék” egymásközötti konkurrenciájának nevezhetnénk. Ezek az irányzatok, amennyiben uralkodóak, kétségkívül megakadályoznák a munka integrációját a köztársasági határokon át. Ezzel párhuzamosan ezek az irányzatok komolyan megcsorbíthatnák népeink és nemzetiségeink gazdasági egyenrangúságát, s ezzel együtt Jugoszlávia egységét is. Minden nemzet ugyanis a maga munkájával és megvalósított társadalmi termékével — a mi feltételeink között a társult munkával szerzett jóvedelemből — tartja fenn nem csupán a maga gazdasági fejlődésének folyamatait, hanem egész társadalmi felépítményét is, a kultúrát és civilizációt, amitől további érvényesülése és szabad fejlődése függ. Ennek a társadalmi terméknek bármilyen kényszerű átömlesztése, akár a gazdasági erőviszonyok, akár a politikai kényszer alapján, feltétlenül konfliktust idéz elő a nemzetek között. Hazánkban az eszközöknek csak olyan társítása lehet történelmileg indokolt, elfogadható és haladó a nemzetek között, ami a munka és a jóvedelem önigazgatásos társításán, nem pedig a társadalmi tőke etatikus vagy bürokrata-monopolisztikus centralizációján alapszik. Ezek szerint ilyen esetben még érzékenyebb a kérdés, mint egyes köztársaságokon vagy nemzeteken belül, hogy számot vetünk-e a munka és a társadalmi tőke nemzetek és köztársaságok közötti integrációjának minden formája tekintetében a gazdasági viszonyoknak azokkal az elveivel, amelyekről itt szó van, s hogy tiszteletben tartjuk-e őket. Csupán ilyen viszonyok adhatnak ösztönzést a területi és köztársasági határokat meghaladó integrációknak. Ezzel szemben minden „tőke-viszony”, ami lehetővé teszi a kizsákmányolást, autarkiahoz vezet. Ezeknek az elveknek a gyakorlati érvényesítését elsősorban magának a szövetségi rendszernek, vagyis a szövetségi alkotmánynak kell szavatolnia.

Nyilvánvaló itt azokról az alapelvekről van szó, amelyek a bővített újratermelés és az integrálódás terén szabályozzák a gazdasági viszonyokat. Viszont magától értetődik, hogy nem csupán a jugoszláv népek és nemzetiségek dolgozóinak szolidaritása, hanem az egységes piac működése is megköveteli azoknak a hatóeszközöknek a hatékony működését, amelyek meggyorsíthatják az ország nem eléggé fejlett részeinek fejlődését, s amelyek általában is biztosíthatják az összehangolt regionális fejlődést. Gondolok itt elsősorban azoknak a viszonyoknak és eszközöknek a rendszerére, amelyek megakadályozhatják a „tőke-viszonyok” alapján a munkatöbblet átömlesztését, továbbá a nem eléggé fejlett köztársaságok és a Kosovói Szocialista Autonóm Tartomány gyorsabb fejlődésének hitelezését szolgáló szövetségi alapja, a kompenzációkra, a gazdasági szolidaritás alapjaira stb.

Szeretnék végül még egy okra figyelmeztetni, hogy miért tapasztalható lemaradás a társult munka önigazgatásos gazdasági viszonyait szabályozó szilárd rendszer kiépítésében. Ez pedig abban a tudatos és nem tudatos ellenállásban rejlik, aminek alapját az etatista, technokrata szemlélet és a magántulajdon dicsőítése jelenti. Éppen ebből az ellenállásból eredően vetődik fel újra és újra a tézis, hogy a munka és a társadalmi tőke önigazgatásos integrációja nem tartható fenn. Ennek ellenében az egyik irányzat az államtulajdon monopóliumának visszaállításában, a bürokratizmus és a technokratizmus uralmában látja a kiutat, a másik pedig a magántulajdonot képező részvények koncepciójában, ami természetesen a társult munka jelentős területein a tőkés viszonyok restaurációjához vinne bennünket vissza.

Legendő ezzel kapcsolatban, például, azokra a követelésekre emlékeztetni, amelyek a külföldi magántőke igénybevételének várható feltételeivel kapcsolatban megjelentek. A gazdasági pragmatizmus olyasmire szedte rá egyes üzletembereinket, hogy nem csupán a közös beruházásokra vonatkozó törvényhozásunk elveit vetették el, hanem gazdaságunk és a külföldi tőke társulásának formájaként a klasszikus részvényviszonyok bevezetését követelték. Egészen nyilvánvaló, hogy ezek a viszonyok — a világgazdaság egyre nagyobb méretű integrálódása nyomán — mind inkább a tőkés elemek dominációjához vezetett volna gazdasági rendszerünkben, s ezzel együtt gyengült volna gazdasági függetlenségünk, alá rendelve magunkat a külföldi tőke gazdasági kizsákmányolásának. Ezzel ellentétben a közös beruházásokkal kapcsolatos törvényhozásunk alapelvei — amennyiben ezek a beruházások olyan irányban realizálódnak és konkretizálódnak, ahogyan kifejtettem, és ha gyorsabban hatályosítjuk a megfelelő gazdasági és jogi szabályrendeleteket —, elegendő helyet és lehetőséget teremtenek öngazgatásos társult munkánk összekapcsolásához a külföldi tőkével a termelés, a technológia, a munkamegosztás és az árucseré területén, anélkül, hogy ezzel megbontanánk saját szocialista és öngazgatási viszonyainkat. Más részről, a járadékos tőkének, amely gazdaságunkból magasabb fokú profitot vonna ki, mint ami gazdasági fejlődésünk és gazdasági önállóságunk szempontjából megengedhető lenne, egyébként sem áll érdekünkben ajtót nyitni. Ilyenformán tehát társadalmi rendszerünk ebből a szempontból sem áll ellentétben a korszerű gazdasági előrehaladás követelményeivel.

Az ellenállás, amiről szó van, nem csupán a kifejezetten szocialista- és öngazgatás-ellenes pozíciókról jelentkezik, hanem kifejezője a felelősséggel szembeni félelemnek is, a társadalmunkban előálló változások várható sikerével kapcsolatban. Hazánk haladó szocialista erőinek azonban tisztában kell lenniük ezt illetően mindenekelőtt a következő igazsággal: a szocialista termelési viszonyok az öngazgatás, valamint a munkásosztály és az összes dolgozó emberek hatalma alapján nem maradhatnak fenn és nem fejlődhetnek tovább a társult munka gazdasági viszonyainak lényegbe vágó új rendszere nélkül. A harc, amelyet a termelési és a gazdasági viszonyok ilyen öngazgatásos rendszeréért folytatunk, egyúttal forradalmi és haladó politikai harc is, és erőteljes alkotási folyamat, amelynek a tudományon és a gyakorlati tapasztalatokon kell alapulnia. Ezért hazánkban a haladó szocialista erőknek magukra kell vállalniuk a teljes társadalmi felelősséget e harc céljainak sikeres megvalósításában. És ez megköveteli, hogy egyértelműen, határozottan és szüntelenül szembe-
szegüljünk minden ellentétes irányú nyomással.